

STAMPFEL-FÉLE

TUDOMÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

16. SZ.

MAGYARORSZÁG
OKNYOMOZÓ TÖRTÉNETE

RÖVID ELŐADÁSBAN.

ÍRTA
CSEH LAJOS
FŐGYMN. TANÁR

POZSONY. 1899. BUDAPEST.

STAMPFEL KÁROLY KIADÁSA.

Wigand F. K. könyvnyomdája, Pozsonyban.

I. A magyar föld ős, pogány korszaka 972-ig.

7. Magyarország a magyarok beköltözése előtt.

Hazánk már a történelem előtti korban lakott föld volt. Az emberiség valamennyi fejlődési korszakának a nyomait megtaláljuk. Az ős ember hazánkban is durva kőből készíti eszközeit és fegyvereit (palaeolith kőkorszak).

Lakásai a természettől alkotott mészkőbarlangok. Ezekért ví élet-halálharcot a barlangi medvével, orrszarvúval, mamuttal és egyéb vadakkal. Fejlődést jelent, midőn már eszközeinek csinosabb formát ad. megcsiszolja, kialakítja (neolith kőkorszak). Nyéllel ellátott baltája már félelmes fegyver kezében.

A tűz ismerete kényelmet biztosít. Társulási ösztönéből kifolyólag az eddig külön élő családok egyesülnek, népes telepeket alkotnak.

Agyagból kivájt boglyaalakú odúkban vagy tavakban épített czölöpépítményekben laknak.

Az előbbi korszak mellett világosan tanúskodnak hazánk csontbarlangjai (igriczi, hermaneczi, haligóczi. különösen az aggteleki) valamint konyhahulladék halmai (garamkövesdi. szíhalmi). Az utóbbi melleit bizonyítanak a tolnamegyei Lengyelen s a hunyadmegyei Tordoson talált őstelepek, nemkülönben a Fertőben a czölöpépítmények nyomai.

Az embert később valószínűleg a véletlen az écekkel ismerteti meg. A mint a tűzzel jobban tud bánni, a könnyen olvasható rézből készíti eszközeit, ez a rézkorszak. Hazánkban nyomait a Mátra vidékén talált rézfokosok és kalapácsok tanúsítják.

A tiszta réz használata rövid ideig tarthatott. Rézeszközöket csakis nálunk és Írországbán találunk. A rezet az ónnal keverik és a keményebb bronzot nyerik. Bronzkorszakbeli leleteink tömegesek. Elhagyott vagy elrejtett műhelyekre akadnak. Telvék ezek liliomalakú csészés kardokkal, kar- és lábpereczekkel, fibulákkal, kőönttyűkkel, lószerszámokkal, konyhaedényekkel stb.

A bronz használatát is kiszorítja a vas és kezdődik a történelmi korszak.

A kő- és rézkorszakbeli népek fajáról, nyelvéről semmi tudomásunk sincs. A bronzkorszakbeli népek közül Herodotos említi a thrák fajú agathyrseket a Maris (Maros) folyó környékén.

Makedoniai Fülöp korában a kelták lepik el hazánkat. Pénzeik, fegyvereik már vasból készítvék. ékszereik arany és ezüstből (fokorui arany ékszer). Az agathyrseket elhagyott helyeit a szintén thrák fajú dákok foglalják el. A harcias nép nagyobb erőt fejt ki Burvista (00. Kr. e.) . majd Decebalus király korában (65—105. Kr. u.) A keltákat kiszorítják a Duna-Tisza közéből, de a Burvista halála után beállott hanyatlási korban a Duna-Tisza közé a szarmát fajú jazygok lovas népe tolakodik be.

A kelták, de különösen a Decebalus uralma alatt megerősödött dákok betöréseikkel háborgatják a római birodalmat. A határok védelme már Augustusi arra készítette, hogy elfoglalja a Dráva és a Száva közét, majd hogy a határokat a Duna vonaláig tolja ki. Az egész Dunántúl meghódítását Trajanus viszi végbe, ki Erdélyben Decebalus leverésével a dák uralmat is megsemmisíti (105. Kr. u.)

Igy hazánk területén két provinciájuk van a rómaiaknak: Pannónia, a Dunántúl a Szávaig és Dacia, Erdélyben és a tiszántúli részekben. A jazygok földjén az átkelést szerződésük biztosítják. A jazygok valamint az é. ny. felföldön lakó germán kvádok függetlenséget élveznek.

A kelták és a dákok elég magas műveltségi fokon állottak. Megkönnyítette ez a római műveltség meghonosodását. A római nyelvvel a római életmód és szokások kapnak lábra. Municipiumok s kolóniák keletkeznek. Egyik másika már kelta s dák városok helyén. A rómaiak még a kelta neveket is meg-

tartják. Aquincum, Tibiscus. Danubius stb. kelta nevekből származnak.

A mai kor életmódjára emlékeztető műveltebb életmódnak a népvándorlás vet véget. Aurelianus császár 274. körül Dáciából vonja ki a légiókat. Letelepdednek itt a góthok. A góthokat kiszorítják a hunok. Az 5. század közepén ellepték a barbárok már Pannóniát is, ámbár itt nem egyszerre semmi-sült meg a római uralom.

Attila a hun király (434—453) kelet Európa összes barbárait egyesíti uralma alatt. Halála után azonban új népeket találunk hazánk területén. Dacziában gepidákat, Pannóniában a keleti góthokat. a Duna-Tisza közén a herulokat. az é. ny. felföldön a rúgiakat.

Az egész országra kiterjesztik mégégször hatalmukat az avarok. Több mint 200 évi ientállás után (568- 803.) hatalmuknak Nagy Károly vet véget.

A hun uralom emlékei hazánkban a kunhalmok, *kurgunok* s néhány lelet (nagyszentmiklósi). Az avar korszak nyomai a gyűrűalakú sánczok (ringek, gvörök), úgyszintén az itt-ott talált leletek emlékeztetnek rájuk (kunágotai, sz. endrei, ozorai).

2. A magyar nemzet származása

A magyar nemzetet a mondák a hun testvér nemzetének mondják. E mondák nem hazai talajból keltek ki, idegenből, a németektől származtak át a monda elemei hozzánk.

A nemzetek hovatarozásának biztosabb ismeretűi a faji jelleg és a nyelv. Nyelvészeink azonban mind ezideig nem tudtak egyébben megegyezni, mint hogy a magyar az ural-altáji nagy nyelvcsaládba tartozik. Ennek vájjon török vagy finn-ugor osztályába tartozunk-e, mindig vita tárgya. Mindkét lél elismeri, hogy vannak nyelvünkben török és vannak finn elemek. A különbség csak az, hogy Vámbéri és Kuun Géza gr. hívei alapelemnek a törököt veszik, ti finnt csak későbbi hozzájárulásnak. Hur.falvy Pál és Budenz hívei az ugor népek közé sorolják a magyart, későbbi érintkezés kifolyásának veszik a török elemeket nyelvünkben. Ha Vámbéri elméletét fogadjuk el, úgy igaz a hun rokonság, nem különben rokonaink az avarok és a kozárok.

Faji jellege a nemzetnek most nincs. Éppen úgy a kaukázusi faj jellemző sajátosságait találjuk nemzetünkénél is, mint Európa többi népeinél. A történelmi múltban megnyilatkozó nemzeti sajátosságok, erényeink, bűneink azonban egyenesen a török fajú népek közé sorolnak bennünket.

3. *A magyar nemzet őshazája, vándorlásai.*

A magyar nemzet őshazáját az Ural hegység vidékén kell keresni. Az Ural hegység két oldalán rajzollak a finn-ugor népek. A mennyire krónikáink homályos meghatározásaiból s a keleti Írók tudósításaiból kihámozhatjuk az igazságot, a magyarok első hazáját az Ural (Jaik) és a Volga (Etel) folyók vidékére helyezzük. A Kaspi tengertől északra, tehát a népvándorlások nagy országútján terült el Nagy-Magyarország. A besenyőktől szorítva itt kerekedett fel a magyarok egy része és vette útját nyugat felé. Rövid időre a Kaukázustól északra fekvő síkon telepedtek le. Majd átkelnek a Volgán és a Don folyón; ez utóbbitól nyugatra, a krimi félszigettől északra elterülő füves térségen, *Lebediában* ütik fel sátraikat. Lebediából elkalandoznak nuír a német birodalomba. A 862. évnél említi fel Hinkmár a rheimsi érsek az „ungrok“ népét, mint Német Lajos új ellenségeit.

Lebediában sem lehetett a magyaroknak hosszúságos maradásuk. A besenyők innen is kiszorítják őket. Egv részük nyugatnak tart, a másik a Kaukázus lejtőire költözik vissza.

Hét törzs tart nyugatnak, nyolczadikul a kozárok kebeléből kivált kabar törzs csatlakozik hozzájuk. A Búg, Dnyeszter, Pruth és a Szeret folyók mellékén. *Etelközben* találnak ideiglenes hazát. Etelközben egyesülnek a törzsek. Megkötik, a vérszerződést. közös vezérüknek választva meg Árpádot.

A megerősödött magyarság két nagy háborúban is részt vesz. Arnulf császár szövetségében 892-ben harcolnak Szvatopluk, a nagy morva királynak ellen. 895-ben pedig a görög császárt segítik meg Simon bolgár cár ellenében.

4. Honfoglalás. Magyarország a magyarok bejövetelekor. A honfoglaló magyarok száma.

A görög császárnak adott segítség szerencsétlenséget hozott a magyarokra. A bosszús bolgárok felbujtogatták a besenyőket s közös erővel törtek rá a magyarok tanyáira akkor, mikor azok jó része valami zsákmányoló hadjáratban vesz részt. A kalandozásból visszatérő harcosok hazájukat feldúlva találták. Új haza keresésére kellett gondolniok. Ismerték már harci kirándulásaikból a Duna-Tisza síkjait. Ez kínálkozott a legjobb lakóhelyül számukra. Elindulnak tehát lovon, szekéren, hogy birtokukba vegyék Attila örökét.

Krónikáink a verezkei szoroson vezetik be őseinket. Igen valószínű azonban, hogy egy részök, a székelyek, már előbb átkeltek Erdély szorosain és megszállották a Maros és a Küküllő völgyeit.

Körülbelül 900-ig tarthatott a honfoglalás, a mikor a mai haza területéből mintegy 200,000 Km² a magukénak mondhattak.

Anonymus. III. vagy IV. Béla király névtelen jogyője szól a honfoglalás harczairól. Előszámlálja a fejedelmeket, kik itt akkor különböző nyelvű, nemzetiségű népek fölött uralkodtak. Hosszas harczokban ezekkel kell egyenkint honfoglaló őseinknek megbirkóznio.

Nem fogadhatjuk el azonban e harci leírásokat, mert az újabb kutatások világosan kimutatták, hogy Névtelen a saját korabeli ethnographiai viszonyokat helyezi a honfoglalás korába. A folyóknak és helyeknek fentmaradt nevei egyenesen arra vallanak, hogy Magyarország egész területén szláv népség lakott. Ezek sem alkottak egységes népet, hanem szanaszét földváraikban és körül törzsek szerint, zsupánok alatt élnek. Világos tudásunk csupán arról van, hogy a dunántúli vidékre és a Dráva Száva közére a német királyok hatalma terjedt ki. Az észak nyugati felföld pedig Szvatopluk fiait uralta. Legkevésbé találhatták itt őseink az oláhokat. Sokkal későbbi telepesei ők Erdélynek. Először hivatalosan csak II. András királynak egy 1224-ben kiadott oklevelében történik róluk említés.

A Tisza-Duna síkjain s Magyarország hegyvidékein a magyarság az első, mely egységes országot teremtett meg. Hogy mily harcok közt történt ez? nem tudjuk. De nehéz munka volt. A szláv földvárakat csak erős küzdelemben lehetett elfoglalni.

A költözködő nemzet számát félmillióra sem tehetjük. Iben Rozteh arab írónak a tudósításait vehetjük fel a legbiztosabb alapul. Szerinte a magyarok fejedelme 20,000 lovast vezet a harcba.

Ha 20 ezer vett részt a harcokban. 20- 30 ezer férfinak a tanyák őrzésére kellett maradni. Kiegészítve e számokat a nők, gyermekek és szolgák számával, az új hazába bejöit magyarság száma nem igen haladhatta meg a 300 ezret.

5. Kalandos hadjáratok kora.

Őseink mai hazánkba való betelepülésükkor még nomádok voltak. Főfoglalkozásuk a halászat, vadászat s a baromtenyésztés. Az állandó lakóhelyet megkívánó földművelést még nem igen űzik. De hogy ez nem volt előttük ismeretlen, azt a földművelés különböző ágainak s a gabonaneműieknek magyar elnevezései eléggé bizonyítják.

Kedvelik a dicsőséget és zsákmányhozó kalandos hadjáratokat. Férge lovaikon bejárják egész Nyugat-Európát és a görög birodalmat. Mintegy századon át ostorai lesznek a művelt európai nemzeteknek.

Ezt a hosszas kalandozást azonban nem szabad pusztán a vándorlásokkal együttjáró megszokásból vagy a zsákmányvágyból kimagyarázni. Sok tekintetben függ ez a nemzet kifejlett harcmódotól s Európa akkori állapotától.

A magyar nemzet hadi tudománya, a mint azt Bölcs Leó bizánczi császár leírja, oly fejlett, hogy felülmúlja mind a nyugati harcmódot. mind pedig a görögökét. Megtaláljuk a magyaroknál a taktikai egységet. A csapatok könnyű mozgékonyasága mellett azok összműködését. Míg amazoknál az egyéni helytállás a fő. A magyarok szeretik inkább a cselvetést használni, mint az erőszakot.

Európának akkori állapota is olyan, hogy szinte biztatta a magyarokat a sok nyereséggel járó harci kalandra. Kincs Európában egyetlen erősebb, egy-

séges hatalom, mely fel tudta volna tartóztatni őket. Nagy Károly birodalma részekre bomlott. A részek a hűbérrendszer szerint szervezkednek. Erős központi hatalom alatt álló államot ezek sem képeznek. Az összetartozás csak névleges. A királyi, de még a császári hatalom sem olyan, mely az önálló hercegségeket, grófságokat egyesíteni tudná.

A pápai hatalmat a Karolingek emelték le. A karolingi dynasztia hatalmának a bomlásával a pápaság is süllyed. Pártok, nők kezébe kerül a pápai trón. Arra nem méltó egyének ülnek Szent Péter örökében. Szóval a pápaság sem olyan, mely a népeket a magyarokkal szemben egyesíthetné.

Ily körülmények közt megindul mindjárt a honfoglalás befejezése után tíz külföldi hadjáratok egész sora. Nem az egész nemzet hadjáratai ezek, hanem tíz nemzet harczvágó ifjaié, sőt a törzsek, nemzetiségek kalandvágó tagjaié. Nem a fejedelmek vezetik őket, hanem egyes, a harczban kiváló egyének köré csoportosulnak. Árpád maga a kalandozásokban nem vesz részt, de sőt utódairól sincs az bebizonyítva.

Árpád korában 899-ben már Olaszországot dúlják. Beszáguldozzák az egész Pó síkságát s Berengár leverése után nagy zsákmánnyal térnek vissza. Ettől kezdve a szomszéd Németország, Francia-, Olaszország, sőt az Ibériai- majd a Balkán-félsziget kalandozásuk színtere. Tart ez mindaddig, míg a szomszéd államok megerősödve útjokat nem állják.

A központi hatalom Magyarországon nem erős. A központi hatalom képviselőinek még neveit sem ismerjük egész biztossággal. Árpád után Liuntin vagy mindjárt Zsolt 907-947 Zsolt után Vál vagy mindjárt Taksony (947-972) ültek a fejedelmi székekben.

Hosszú volna valamennyi hadjáratot elmondani, csak azokat említem fel, melyek a magyar nemzet jellemének vagy későbbi viselkedésének a megértéséhez szükségesek.

Jellemző a sanct-galleni hadjárat, mert Ekkehard, e hadjárat leírója a magyart igaz mivoltában mutatja be. Ekkehard kedélyes, mulatozó magyarja valóságos czáfolata a nyugati barátrónikások (Regino, ráfogásainak).

A Riade mellei vereség, melyet Madarász Henriktől szenvednek (937) gondolkozóba ejti őket;

a Nagy Ottótól rájuk mért augsburgi (955) véget vet nyugati betöréseiknek. A keleti császárságban Bardas állja útjokat (970). Nagyot változott a világ a lefolyt idő alatt. Eddigi életmódjával a magyarság nem illik bele.

II. A Szent-István-féle királyság 972–1242.

1. A központi hatalom kialakulása. *A kereszténység behozatala.*

972-ben Géza foglalta el a csekély hatalmú fejedelmi trónt. Erős kezű, mély belátású férfiú. Hamarosan tisztába jön a helyzettel. Belátja, hogy a folytonos harcok nem csak hogy fogyasztják népe számát, hanem ellene ingerük az európai népeket is.

Magyarországot csaknem minden oldalról keresztény népek övezik már. A magyarság pogányságával csak kis szigeteket képez. Elbontással fenyegetik az övező hullámok.

Géza belátja, hogy népét az európai népek keretébe kell illeszteni. Szomszédai is szervezkedtek már. Madarász Henrik szász hegemónia alatt szövetséget alkot Németországban. Nagy Ottó a szövetséget egységes állammá alakítja át. Megszerzi a császári címet. a pápaságot is felemeli súlyedéséből. A középkori keresztény népek vezérei a császár és a pápa újból hatalmuk birtokában vannak.

Ily körülmények között Géza békére lép Nagy Ottóval. Megengedi, hogy a bejövő papok hirdessék a keresztény vallás tanait. Sőt családjával együtt maga is megkeresztelkedik.

Eszköz ez csupán Gézánál. Eszköz arra, hogy a központi hatalmat kialakítsa. Erős akaratával s nejeinek, Saroltának odaadó támogatásával meg is törli a törzsfők hatalmát.

A kereszténység azonban uralkodása alatt erősebb gyökeret nem verhetett. Ámbár az elterjedéshez a kedvező feltételek megvannak. Ismerik a vallást.

Továbbá a magyaroknál dívó szellemek tiszteletéből nem nehéz az egy igaz Isten tiszteletére átmenni. Legfeljebb a büszkeség, hogy ellenségeik és szolgálkái vallását fogadják el, tarthatta őket vissza.

Géza családját is beillesztette az európai dynasztiák közé. Fiának, Istvánnak a császár unokahúgát. Gizellát, Henrik bajor hercegnek leányát szerezte meg feleségül. Egész működésével azonban csak a talajt készítette el arra, hogy nagy fia, István, azon építsen.

2 A monarchia megalapítása. Sz. István belső intézkedései.

Istvánnál a kereszténység terjesztése eszközből czéllá lesz. Saját apostoli buzgólkodása, nem különben a nyugatról bejövő papok fáradozásai megtermik gyümölcsüket. A keresztény vallás követése általánosnak mondható.

A keresztény vallás római formájában terjed el nálunk. De nem mondható az, hogy német vagy szláv papok terjesztik. A római egyház általános terjeszkedési vágyának a kifolyása az. A térítés munkája nem fűződik nemzetekhez. A különböző nemzetek fiai sietnek Rómába, hogy vágyukat, hogy a vallás terjesztésével szolgálják Istent, betölthessék. Ha a térítésre alkalmas tér nyílik, innen indulnak ki, hogy buzgalmuknak eleget tehessenek. István bölcsességét bizonyítja, hogy a nagyobb művelő hatással rendelkező nyugati egyháznak engedi át a teret, nem pedig a szakadófélben lévő keletinek. Ámbár görög papok működéséről is van tudomásunk.

István, mint az egész magyarságnak az ura intézkedik. Csak a cím s méltóságának a jelvénye, a korona hiányzik. A keresztény népek fejei gyanánt e korban a pápát s a német királyt, mint a római császárok örökösét ismerik el. Megtérő népek fejedelmei a császártól szoktak koronát kérni. István követe. Ascherik, a pápához megy e czélből. nem a császárhoz. Nem fenyegeti Így veszély az új királyság függetlenségét. Az elsőségre törekvő II. Szilveszter pápa szívesen megadja a kért koronát, még hozzá apostoli kettős keresztet is küld. annak ki-fejezésére. hogy István apostoli joggal kormányozhatja a magyar egyházat.

A kapott koronát, a mai szent korona felső részét 1001. aug. 15-én teszi István fejére Magyarország érseke Esztergomban. Megalakul ezzel névleg is a monarchia. ***A törzsek szerint élű magyarság nemzeté egyesül a király fősége alatt.***

A központi hatalom s a kereszténység sokak előtt gyűlöletesek az országban. Az elégedetlenek, nem sokára, a mint a fejedelmi trónt elfoglalta, Kupa, a somogyi nemzetséggfő köré csoportosulnak. De István keresztény lovagjai segítségével leverte Veszprém mellett. Ép oly kevés sikerrel járt Gyulának, az utolsó törzsfőnek a lázadása (1003). Szétszórta csapatait, magát fogságba ejtette fiaival együtt. Majd szövetségesére, Kean besenyő vezérre került a sor. Ezt hazájában Moldvában kereste fel. Kean a csatában veszítette életét. Még Ajtony az, a Köröstől a Dunáig terjedő föld ura, a ki dacolni mer vele. II. Bazilios görög császár uralma alá akarja magát adni. István boszuló keze azonban ezt is utolórte. Nincs többé senki, a ki intézkedéseivel nyíltan szembe merne szállani.-

Személyében egyesül most mind az a hatalom, a mit azelőtt a nemzetgyűlés és a törzsfők együttesen gyakoroltak. Hatalma úgyszólván korlátlan. A királyi tanács, az egyházi és a világi nagyok gyűlékezete, csak tanácsol, de nem dönt.

Szabadon intézkedik egyházi mint világi ügyekben egyaránt. Az országot püspökségekre osztja. Az egész magyar egyház élére az esztergomi érseket állítja. A benczések számára öt apátságot alapít. Megparancsolja, hogy minden tiz falu templomot emeljen. A templom ruháiról és szent edényeiről maga és a királyné gondoskodnak. Az istentiszteletek s ünnepek megtartását, a böjtölést, gyónást kemény büntetések terhe alatt megparancsolja.

A királyság világi berendezésében szem előtt tartotta a frank mintákat. A régi intézmények közül azonban megtartja mind azt, a mit jónak lát. Az átültetettek pedig a nemzet szelleméhez alkalmazza. Személyét magas udvari méltóságok veszik körül: az udvar ispánja (utóbb nádorispán), az udvarbíró (utóbb országbíró), a kincstartó, a nótárius stb. István az, ki a *személyes* tulajdonjogát kizárólagossá teszi. Kimondja, hogy birtoka felett mindenki szabadon rendelkezhetik. Világi vonatkozású tör-

vényei nagyobb részt a tulajdon megvédelmezését célozzák.

Mindazok, a kik birtokkal rendelkeznek, a szabadok osztályába tartoznak. Jogilag különbség nincs közöttük, méltóságra, születésre nézve különböznek egymástól. A *rendi szervezetnek* alapjait találjuk meg már itt.

A bevándorlott lovagok bizonyos hűbéries kötelezettséggel kapják birtokukat.

A szabadok osztályába tartoznak még a *várjobbágyok*, kik kapott földjeik fejében katonáskodni tartoznak; a *várnép*, mely természetmánya egy részével adózik s bizonyos munkát végez; a *szabad parasztok*, kik bárhol bérelhetnek; a várak körül letelepedett külföldi iparosok, *vendégek*, a későbbi városi polgárok.

A szolgálai osztályba sorolhatók az udvarnokok, kik a földbirtokkal adományozhatók; a rabszolgák, kik egyenként is árutárgyát képezték.

A király maga a legnagyobb birtokosa az országnak. Birtokai kezelésére ispánokat nevez ki. kik a király gazdaságára ügyelnek fel. Ezek az ispánok lakásukat valamely nagyobb földterület közepontjába, esetleg otlévő valamely megerősített helyre teszik. A központ körül elterülő földterület lakóival alkotja a vármegyét. A vármegyében az ispán képviseli a király személyét. Mint ilyen bíraskodik a várjobbágyok, a várnép, a szabad parasztok és a vendégek peres ügyeiben; a király zászlaja alá vezeti a várjobbágyokat. A vármegyék tehát már ekkor nem pusztán *gazdasági* intézmények, ha nem egyúttal, mint *közigazgatási* és *katonai* alkotások szerepelnek.

A király minden év Nagyboldogasszony napján (aug. 15.). utóbb sz. István napján megjelenik Fehérvárolt. hogy az alattvalók panaszos ügyeiben személyesen intézkedjék. Elmehet oda minden szabad. Előttük alkalmazza a király a törvényeket. Ennyiben van befolyásuk a törvényhozásra. Ezek az úgynevezett *törvénynapok*, a későbbi országgyűlések kezdetei.

Megállta István a külső ellenséggel szemben is helyét. A lengyeleket a felföldről szorítja ki, a görög császárt a bolgárok ellen segíti. Midőn pedig határvillongások miatt II. Konrád császárral kerül há-

borúra a dolog, a nyugati határokon még új területeket is csatol országához.

István, a ki minden tekintetben, mint nagy és bölcs fejedelem áll előttünk, életét aggodalmak közt fejezi be. Aggasztja, hogy mi lesz a tőle megalkotott új renddel. Nagy reményekre jogosító fia. Imre meghalt (1033). Az Árpádház élő tagjai nem erősek a hitben. Pétert, nővérének, a velencei hercegtől született fiát nevezi ki trónja örökösének. A mozgolódó Vazult képtelenné tette az uralkodásra. Vazul fiai, az ifjú hercegek, Endre, Béla és Levente külföldre menekülnek.

Az udvari párt még így is nehezen várja a beteges király kimúltát. Orgyilkosok akarják siettetni halálát. Végleg megtöri ez akaraterjét. 1038. aug. 15-én főembereitől környezve adja vissza nagy lelkét urának.

A kortársak s a közel egykorúak Istvánban nem a nagy államalkotót, inkább az egyháznak hű fiát, a szentet dicsóítik. A magyar egyház megalkotóját az egyház maga is 1083-ban szentjei közé iktatja.

3. Az idegen befolyás s az ellene támadt nemzeti visszahatás kora.

Sz. István udvara idegenből jött papokból és lovagokból állott. A magyarok közül azok voltak ott, kik az új intézményekkel megbarátkoztak. Ez a magyarázata, hogy az olasz származású **Péter** (1038–1041) minden ellentmondás nélkül foglalta el a trónt. Az idegeneket pártfogolja, a főméltóságokba is ezeket ülteti. Sőt még oktalan háborúba is bocsátkozik. A cseh herceget segíti III. Henrik ellen.

A nemzet szervezkedik. Pétert elúzi s **Aba Sámuel** (1041–1043), Sz. István sógorát emeli a királyi székbe. Sámuelnek III. Henrik császárral gyülik meg a baja. A császár örül az alkalomnak, hogy Pétert támogatva kiterjesztheti Magyarországra is főuraságát. S ez a harmadik támadásnál sikerül is. A kegyetlenkedni kezdő Sámuel elhagyják a magyarok. **Péter** másodszor is visszakerül a trónra (1043—1046). Nagy megalázás éri a büszke magyarokat. Péter hűbérbe veszi a császártól Magyarorszá-

got. Ez idézi elő bukását. Császári ura sem tarthatja meg a trónon. Oly általános a felkelés, hogy Péter meg sem kísérelheti fegyverrel tartani meg trónját. Életével fizetett meg tetteért.

A magyarok közül sokan az őket ért szegényt az idegen intézményeknek, főkép a kereszténységnek ulajdonítják. Az elégedetlenek Vatha köré csoportosulnak. Követelik az országba jött **Endre** hercegtől a pogányság visszaállítását, hisz ahhoz oly sok dicsőség fűződik, míg a kereszténységhez csak szegyen. Endre habozása a rombolásokat s öldökléseket idézte elő, melylyel a pogányság maga magát tette lehetetlenné. Fehérváron való megkoronáztatása után azonban Endre még 1046-ban halálbüntetés 'terhe alatt eltiltja a pogány szertartásokat. Készülődéseket tesz Henrik támadásainak a visszaverésére is. Öccsét Béla herceget hívja be, a ki már Lengyelországban kiváló vezér hírében állott.

Henrik követeléseiivel csak 1051-ben ájl elő, midőn olaszországi ügyeivel már végzett. Úgy ez, valamint az 1052-ben megismételt támadásai azonban kudarcot vallanak. A triburi béke a következő évben Magyarország teljes függetlenségét mondja ki.

Endre csak addig népszerű, míg idegen összeköttetéseket nem keres. A mint a német császár leányát jegyzi el fiával Salamonnal, hogy a trónt fiának Bélával szemben biztosítsa, állása megrendül. A nemzet a herceg mellett foglal állást. A kitört háborúban német és cseh segítség daczára Endre a vesztes, fogságban fejezi be életét.

Bélának (1061—1063) előbb az utólszor feltámadó pogánysággal kell megküzdenie, majd Salamont a trónra segíteni akaró német ellen készülődik. Az ország nagy kárára a jeles király készülődései közepette bal el.

A polgárháborúnak Béla derék fiai vetnek véget. Visszaadják a megkoronázott **Salamonnak** a trónt, ha az ország harmadrészét, atyjok egykori birtokát, megkapják. A püspökök közbenjárására létre jön a béke. A békét Salamon féltékenykedése s néhány udvari ember cselszövénye töri meg. Újból a hercegek erősebbek. A mogyoródi ütközet után (1074) Salamon külföldre fut. A pápától, császártól kér, koldul segítséget. A császár nem adhat saját bajai

miatt. A pápa pedig még meg is feddi. a miért az országot a császárnak ajánlotta fel.

VII. Gergely ül akkor a pápai széken, a ki az investitura harczot vívja a császárral. Nagy tervei vannak. Valamennyi európai fejedelemre a pápai főuralmat akarja kiterjeszteni.

Gézánál (1074—1077). Salamon utódánál szintén azt sürgeti, hogy az ország urának ismerje el. Géza nem hajlik, hanem hogy még is elismert uralkodó legyen, a római császárok egyik utódától, a görög császártól kér és kap koronát (a mai szent korona alsó részét). Ez oldalról nem fenyegeti veszély az ország függetlenségét. Aggályos lelkiismeretéből kifolyólag utóbb még is átakarja adni az uralmat Salamonnak. Halála azonban meggátolta ebben.

4. A kereszténység és a királyság megszilárdulása.

Bátyja halála után **Sz. László** (1077—1095) a nemzet akaratából foglalta el a trónt. Őt a nemzeti erények megtestesülésének vehetjük. Szép külsővel nemes jellem, nagy politikai belátás, vitézség és vallásosság egyesülnek. A középkor első igaz magyar lovagja.

Sz. Lászlót a szellemben még nála is nagyobb nnokaöcscse **Könyves Kálmán** (1095—1116) követte.

A kereszténység és a király-ág uralkodásuk alatt nemzetiekké lesznek.

A kereszténység megerősödésére szolgál magának Lászlónak vallásos buzgósága. Buzgósága azonban nem ok, hogy a pápa főhatalmát elismerje. Pedig Európa uralkodói az angol Hódító Vilmost — őt kivéve mind elismerik azt. Az investitura harczban azonban segíti a pápát, megmutatja ezzel, hogy keresztény, de nem német.

A magyarok már a keresztény vallásban növekedtek fel. Magyar papoknak kell a tizedel fizetni, nem idegennek. Magyar szentjei vannak az egyháznak

A kereszténységgel kapcsolatos királyság megerősítésére szolgálnak győzelmes harczai a kunbesenyőkkel. Etelközben a XI. században a besenyőket leverték a kunok s velők egyesülten támadnak többször az országra. A Salamon korabeli cserhalmi

ütközőinek is főhőse László. Saját uralkodása alatt háromszor veri meg őket. A Salamont segítőt Munkácsnál, majd utóbb a Temes vizénél s az Aldunánál. Kitűnik, hogy a királyság alatt egyesült magyarság erősebb, mint a törzsfők alatt élt. *A kunokkal kezdi meg a magyarság kulturmissióját: a Nyugat védelmét.*

Kálmán uralkodása kezdetén a keresztések veszik útjokat Magyarországon keresztül. Az első csapatok gyülevész népségből alakulnak, dúlnak és rabolnak már Németországon keresztül. A két első csapat ugyan kimenekült kezei közül, de az utóbb jött csapatokat szétverte Győr, Nyitra, majd Magyaróvárnál. A francia lovagság színe-javát is csak szerződés kötése után bocsátja át. A magyarság nem érti az eszmét, a német fölött nyert győzelemnek tekinti. Az asketikus eszme nem terjedt el. a lovagság intézménye sem szilárdult meg még a nemzet kebelében.

A királyság nem csak hogy megvédelmezi a külső ellenséggel szemben az országot, de még új országokkal is gyarapítja területét. Sz. László Horvátországot. Kálmán pedig Dalmátországot csatolja a magyar koronához.

A belső rendet megszilárdítják törvényeik, tizekkel egy részt a nyugati egyházat juttatják teljes diadalra. Kálmán alatt a coelibatust illetőleg is már a római felfogás érvényesül. Más részt a tulajdont védelmezik. Sz. László törvényei még egész Sz. Isván szellemében vezetvék. Kálmán már enyhíti a büntetéseket. Szabályozzák továbbá az igazgatást és a törvénykezést is. Kálmán eltiltja a boszorkányok büntetését, miután úgy sincsenek.

A korlátlan királyi hatalom. Harczok a két császárral.

Kálmán, hogy kiskorú fiának **II. Istvánnak** (1116-1131) biztosítsa a trónt, zavarokat okozó öcscsét Vilmost s ennek fiát Bélát megvakíttatta.

II. Istvánnak s utódainak uralkodása mutatja ki, hogy László és Kálmán alatt mennyire megerősödött a királyság. A királyok oktan tettei sem gyöngítik azt meg. II. István kievi hadjárata után féktelen

boszút áll az ellenszegülőkön. Csak betegsége alatt mer két pártos főúr mozgolódní, de a mint lábra áll, könnyen végez velök.

Utóda, II. vagy *Vak Béla* (1131—1141) mindjárt uralkodása elején rendezi a véres aradi országgyűlést. A vérengzést megismétlik a Sajó partján. Ezeknek daczára békén bírja a trónt. Borics, a trónkövetelő mit sem ér el vele szemben.

Fia **II. Géza** (1141—1162) két császárral küzd meg az ország függetlenségéért. A német-római császárok trónja megerősödik III. Komáddal, midőn ez a welfeket legyőzi. Elődeinek példájára örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy a trónkövetelő Borics révén Magyarország ügyeibe avatkozzék. Egyelőre csak a bajor-osztrák herceg Jazomirgott Henrik jó be Boricscsal (1146), de véres fővel vonulnak vissza. Konrád felhagy tervével s a következő évben, mint békés szomszéd vonul keresztül az országon a szentföldre.

III. Konrád utódában Barbarossa Frigyesben a welf és stauf ellentétek teljesen kiegyenlítődnek. Hajlandó is Magyarországot főuralma alá hajtani. Beiebonyolul azonban az olasz ügyekbe s ekkor már Géza segítségére szorul rá Milánó ostrománál. Agg korában (1189) szintén kereszteshadat vezet az országon át, a mikor III. Bélával kölcsönösen megajándékozzák egymást.

Veszedelmesebb a görög beavatkozás. A hanyatló görög birodalom csak akkor tud nagyobb erőt kifejteni, ha kiváló fejedelmei vannak. Jeles fejedelem ül e korban a byzanci trónon Manuelnek (1143—1180). Sz. László unokájának a személyében. Nem csak a görög birodalmat akarja megerősíteni, hanem a keleti s nyugati császárságot is újból egyesíteni akarja. Elérhetőnek véli ezt akkor, midőn a nyugati császár s a pápa elkeseredett harczokat vívnak egymással. E tervei keresztülvitelében egy befolyásolható, barátságos Magyarországra iparkodik szert tenni. Legfeljebb a Dráva és Száva közének birtokára van szüksége, hogy Kelet és Nyugat közt szárazföldi összeköttetése is legyen.

Beavatkozásra valamely ország ügyeibe mindig van alkalom ott, a hol, mint Magyarországon, a királyi ház tagjai részt követelnek az uralomból. Az ellenségeskedés Almos miatt tör ki még II. István

uralkodása alatt (1128), de Álmos halála hamar végei vet annak.

Manuel előbb Boricsot, majd II. Géza két öcscsét. Istvánt és Lászlót támogatja. II. Géza alatt a megújuló háborúskodás utóbb is békében végződik.

III. István uralkodása alatt (1162-1173) akarja tervét végrehajtani. Trónra segíti **II. Lászlót**, majd ennek félév múlva bekövetkezett halála után **IV Istvánt**. A felbuzduló nemzeti önértzet azonban III. Istvánt ülteti vissza a trónra. Manuel elejti IV. Istvánt, a ki nem sok idő múlva meg is hal Zimonyban (1165). Cselhez folyamodik most. A király öcscsét, Bélát kéri el, hogy majd összeházasítja leányával s trónja örökösévé teszi. A terv tetszik a magyaroknak mindaddig, míg Manuel Dalmáciát, mint Béla örökét, el nem foglalja. Meg is tartja egész haláláig, a mikor III. Béla veszi vissza.

Béla nem lett byzanci császár, Manuelnak fia született. A mellőzött Bélát elküldötte bátyja halála után az őt megillető magyar trón elfoglalására.

III. Béla (1173—1196) a magyarok egyik legnagyobb királya. Csalatkoztak benne azok, kik benne a byzanci érdekek képviselőjét vélték találhatni. Az országban a zavarok után rendet csinál. Emeli a királyi tekintélyt. Szervezi a magyar kancelláriát. Úttörője a finomabb, művelt életnek. Behozza Franciaországból a ciszterciákat.

6. A királyi hatalom hanyatlása. **Az arany bulla.**

A pártharczok, a két császár beavatkozása meggyengítették a királyi hatalmat. III. Béla személyes nagysága még elfedte annak a gyengéit, de annál inkább kitűnt utóda **Imre** (1196—1204) alatt. Imrének úgyszólván egész uralkodása az öcscsével, Endrével folytatott pártharczokban telik el. Ez atyjától a keresztes hadak vezetésére adott kincseket arra használja fel, hogy bátyja ellen pártot üt. A Dráva parti jelenetben felvillan ugyan még a királyi tekintély fénye, de csak bolygó tűz fénye az már.

Teljes mértékben érvényesül Imre uralkodása alatt a pápai befolyás. III. Incze pápa beleegyezése nélkül még kiskorú fiát III. Lászlót sem koronáztat-

hatja meg. Sőt kereszties fogadalma be nem váltását is csak azért nézi el. mert a Balkán államok patarenusai ellen harczol.

A királyság romlását végleg befejezi **II. Endre** (1205- 1235). Uralkodása alatt a zavarok tetőfokra hágnak. Odajutott az ország, hogy részekre való bomlástól kell tartani. Megdől a Sz. István alapította rend. A királyi hatalom alapjait, a várbirtokokat már az előbbi zavarokban kezdik elajándékozni. Az adományozásokat még folytatja Endre. A kincstár üres. A pénzügyeket még jobban tönkreteszik a sikertelen halicsi háborúk. Befejezi az általános romlást a kereszties hadjárat.

Az idegenek pártolása és pazarlásai miatt az összeesküvők Endre rossz szellemét, a merániai Gertrudot is eltették már láb alól. Második házasságát arra akarja felhasználni, hogy a latin császárságot nyerje el. Latin császárrá azonban a pápa apósát koronázza meg. Endre ekkor megelégszik a szentföldre vezetett hadjáratból folyó dicsőséggel is. Pénze nincs, az ország jövedelmeit adja bérbe. Elzálogosít, a mit lehet. Zárát örök időkre a velenczéseknek engedi át.

A pápától erőszakolt s az Endre hiúságából vezetett hadjárat (1217) végtelen kárával járt az országnak. Fenekestől felfordult az. Az urak örökössé teszik a várbirtokokat, az ott lakó népet elnyomják, szabadot, nem szabadot egyaránt. A visszatérő Endre tetézi a bajt a pénzrontással (*lucrum camerae*).

A király ismeri a bajok forrásait, de segíteni nem tud. A pápához irt levelében maga is panaszkodik a romlás miatt. A kisbirtokú szabadok a megkoronázott Bélától várják a szabadítást. Csakugyan ez a dynasztia létét látja veszélyben, élükre áll. Az 1222-ben kierőszakolt országgyűlés kiadja az **arany bullát**. Korlátozza ez a királyi hatalmat, de egyúttal emeli, a midőn kiszabadítja a főurak hatalmából. Megállapítja a nemesek jogait és kötelességét. Megfékezi a főurakat. A várjobbágyokat s a várnépet a szent királytól előírt állapotba helyezi. Az alkotmány alapját képező ily féle szabadságlevéllel csak az angolok előztek meg bennünket (1215). *Magna charta-ink* sokban egyezik a magyar szabadságlevéllel, de némi tekintetben, különösen, hogy a polgárság szabadságait is magában foglalja, különbözik is.

Endre uralkodása alatt azonban írott malaszt marad az aranybulla az 1231-ben történt megerősítés daczára is. Endre haláláig a könyelmű maradt, a ki volt.

IV. Béla az, ki már mint ifjabb király s különösen, mint egyeduralkodó (1235—1270) érvényt akar annak szerezni a jogtalanul eltulajdonított várbirtokok visszavételével. Minden a legszebb reményekre jogosít, a midőn egy nagy csapás éri hazánkat.

III. A Szent I. István-féle királyság bomlása; a hűbéri eszmék szerint való szervezkedés. 1242—1458.

1. A tatárjárás és következményei.

Közép- a Kelet-Azsia mongol népeit Dzsingiszkán egyesíti. Az egyesítés után meghódítja majdnem egész Aziát. Halála után Batukhán nem elégszik meg a neki jutott részekkel. Európát támadja meg. Leigázza az oroszokat, megveri a kunokat. Kuthen kunjait Béla fogadja be szerencsétlenségére (1239). Az országban zavarok támadnak. Batut boszantja ellenségeinek a befogadása.

Endre király rossz uralma most termi meg káros gyümölcsseit, midőn a tatárok 1241. tavaszán három oldalról támadják meg az országot. Bélának nincs hadserege. A kunok Kuthen meggyilkolása miatt elhagyják. Külföldről sem remélhet segítséget. IX. Gergely és II. Frigyes egymással vínak ádáz harczol a főuralomért.

A midii pusztai vereség a tatárok kezébe adta az ország kétharmad részét, a kemény tél a dunántúli viliékeket is. Végromlás fenyegeti az országot, egyik-másik nyugati krónikás el is siratja már. Megmenti Ogtáj főkhán halála. A méltóságára vágyódó Batu elhagyja az országot (1242).

A Dalmáciából visszatérő Béla az országot siralmas állapotban találja. A romlás s a pusztulás képe tárul mindenütt szeme elé. Az országot nem emberek hanem az elszaporodott vadállatok népesí-

tik. De Béla nem csügged. Nagyobb most az alkotásban, mint a védelemben. Intézkedéseivel az ország második alapítóm lett.

A rejtékhelyeikből nagy nehezen előhívott lakosok számára igás barmot s vetőmagot hozat a külföldről. Szervezi a védelmet. Várakat építtet s megengedi az uraknak is, hogy építhetnek. Ezzel az olygarchia kialakulását még jobban előmozdítja. Keres is támaszt ellenük a tömegesen nemesített várjobbágyokban s a kiváltságolt városi polgárookban. A várrendszert fenn nem tarthatja, a várföldeket hűbéri kötelezettséggel adományozza el. Visszahívja a kunokat s az Alföldön telepíti le. Külföldről is édesget telepeseket. Ezek egy részről népesítik, művelik a földet, más részről a király hadierejét gyarapítják.

Ez a telepítés nem első eset hazánkban. Árpád-házi királyaink a lakosság ilyenén szaporításáról folyton gondoskodnak. Nyugat, mint keletről egyaránt tódulnak az országba. A nyugati népeknek eldorádója, a keleti népeknek menedékhelye. Nyugatról legnagyobb számmal németek jönnek, fel-és alnémetek. Az alnémetek közül II. Géza korában tömegesen a szászok. Különböző időben kisebb számmal olaszok, francziák és spanyolok is.

Keletről beszivárognak a besenyők, majd lömegeseben a jászok, kunok. Belopják magukat Erdély bérezei közé az oláhok.

2. Az utolsó Árpádok.

A Bélától újjá szervezett királyság megerősödhetett volna, ha az ifjú királyság intézménye meg nem akadályozza. Béla hát még életében királylyá koronáztatja. Két királyi udvar van. külön udvari méltóságokkal, pénzverési s törvénykezési joggal. Tág tér nyílik így a pártoskodásra. A kitörő viszálykodásban a várbirtokoknak meglévő részeit is jó részben eladományozzák a királyok. Ennek következtében a főurak hatalma hallatlan módon megnövekszik. Egyik-másik család független hatalommal kormányozza az ország egyes részeit. A Csákok, Amadék, Borsák, Németujváriak, Brebiriek, Aporok birtokaikon elnyomnak mindenkit, ki nekik nem engedelmeskedik. Nem csak a várjobbágyokat, de

még a kisebb nemeseket is a szolgai osztályba szorítják le.

A bomlást nem tartóztathatja fel **V. István** (1270-1272) sem. Pedig kedvező körülmények közt foglalja el a trónt. Versenytársakkal nem kell küzdenie. szerencsés fegyvertényei vannak. De éppen a külső háború vonja el figyelmét a belső ügyektől. Még atyja, Béla vezetett hadat az álnok Babembergi Frigyes ellen. Ez a csatában esett el. Birtokai felett Ottokár, a cseh király és Béla osztozkodnak. De utóbb az egészet elfoglalja Ottokár. E miatt folyik azután a harcz az eddig századokon át barátságban élő királyi házak között nemcsak Béla és V. István, hanem **IV. vagy Kun László** (1272—1290) uralkodása alatt is. S ez az ellenségeskedés az, mely a magyarokat hajlandóvá teszi Kun László uralkodása alatt az imént megválasztott német királylyal, Habsburgi Rudolfal szövetkezni. A magyar segítség a morvamezei csatában (1278) a Habsburg hatalmat alapító meg. Mert a magyaroknak csak a dicsőség, míg Rudolf családjának Ausztria. Stájerország s Krajna jutottak osztályrészül. Messze kiható következményei vannak azonban az öntudatos vagy öntudatlan politikának Magyarországra is. Ottokár birtokai kél család kezére szállanak s így nagy hatalmat egyik sem képvisel századokon át. Magyarország a következő 300 éven át teljesen bátorságban van Nyugat részéről, függetlenül, menten minden beavatkozástól folytathatja keleti politikáját.

Eme fényes haditénynyel nem áll arányban Kun László belső uralkodása. Kun és tatárpusztítás egyaránt sújtja a szerencsétlen országot. Az olvgaréhák hatalmaskodnak. A nyomorult nép barmok híján ipaga vonja két kerekű szekerét (Kun László szekere). László kunjaival mulat, nejét is elzáratja a Nyulakszigetén Hiába zárják el egyidőre javulás reményében az. urak a királyt, hiába csinál a pápai követ rövid időre rendet. Lászlónál a javulás rövid, állhatatlan természete ismét csuk a kunok közé úzi, a kik Körösszegen sátrában meggyilkolták.

Az ország rendei most egyértelműleg **II. Endrének** harmadik nejétől származott unokáját **III. Endrét** (1290- 1301) ismerték el uroknak. Trónra lépte egy jobb, boldogabb korszakra nyújthatott reményt. Sajnos azonban, hogy egész életét a féktelen oly-

garchák ellen való küzdelemmel s idegen trónkövetelők visszaverésével kellett eltöltenie. 1301. januárjában hirtelen ragadta el a halál.

III. Endrével nem csak hazánk, hanem az egész világtörténelem legkiválóbb dynasziája halt ki hágón. Természetes urait vesztette el a nemzet. Innen az a nagy szomorúság az ország minden rendű s rangú lakójánál, midőn „Szent István törzsének utolsó arany galyát“ elhantolták.

3. *A szabad választó királyság.*

Az Árpádház kihaltával a királyválasztás joga a nemzetre szállott vissza. A nemzet tagjai egy véleményben voltak a tekintetben, hogy a választás csak az Árpádokkal rokon dynasziák valamelyik tagját érheti. A személyben már nem egyeztek meg. Azok, kik a nemzetnek föltétien szabad választási jogát vitatták, először cseh *Venczelt* (1301—1304). ki magát mint magyar király Lászlónak nevezte, majd bajor *Ottót* (1305-1308) szerették volna a trónon látni. Ezek gyengesége azonban a pápától pártolt Anjou Károly Róbertnek juttatta a koronát. Személye ellen eddig sem volt kifogás, az 1308. évi rákosi gyűlésen pedig, midőn a pápai követ a nemzet szabad választási jogát elismerte, az egész nemzet Károlyt vallotta urának.

4. *Az Anjouk.*

a) *Károly Róbert (1308—1342).*

Károly Róbert általános elismertetése daczára sem nevezhette magát az egész ország urának a/ olygarchákkal több, mint egy évtizedig kellett küzdenie, míg valamennyit megsemmisítette. A küzdelemben belefáradva mulatozásnak adta magát temesvári székhelyén, de a főpapok intelme fölrázta őt tétlenségéből. Csak Máté halála után (1321), midőn akaratával az országban senki sem mert ellenkezni, az üdvös reformok egész sorát valósította meg.

Behozza az első egyenes adót a *lucrum camerae* helyébe. Jó pénzt veret, elsöben az arany forintokat a flórenezi mintájára. A jó pénz, a biztos utak, a városoknak egyébként való pártolása s kiváltságaik

gyarapítása emeli az ipart s a kereskedelmet. Hasznára van ez a kincstárnak, mert a növekedő vámok jövedelmét gyarapítják. Bányászatunk is jó formán csak az Anjouk korától kezdve van. A tulajdonosnak nem kell a bányákat eltitkolnia, mert a tiszta jövedelem egyharmadát kapja.

Károly a honvédelmet is új alapokra fekteti. A midőn a régi olygarchiát megsemmisíti s házához hű, más olygarchiát teremt, a régi rendszer visszaállítása lehetetlen. A hűbérrendszert veszi mintául, a honvédelem alapjául nálunk is a földbirtokot teszi. Arra ösztönzi az urakat, hogy mindenki birtokához képest állítson ki katonákat. Tornajátékok rendezésével. vitézi rendek alapításával, címerek osztogatásával akarja a harcias szellemet emelni. Megengedi továbbá, hogy a ki 50 vitézt vezet a táborba, saját címeres zászlója alatt jelenthetik meg. Ez, a **bandenális hadrendszer**.

Az ország rendezése magával hozta, hogy a zavarók alatt elszakadt részeket is visszacsatolja a koronához. A szerb fejedelem meghódol. Mácsót kibor sajátja kezéből. Szerencsétlenebbül jár. midőn a Zách családon elkövetett kegyetlenkedésének a fedtetése céljából minden áron háborút akar az oláh vajdával (1530). Havasalföldön kudarcot vall. maga is nehezen menekül.

Szerencsésebb volt diplomáciai alkudozásaiban, mikor családja hatalmát óhajtja gyarapítani. Ifjabb fiának megszerzi a nápolyi koronát. Lajosnak, a magyar Irónörökösnek pedig a lengyel trón elnyerésére nyújt igényt. Beavatkozik azonkívül Európa minden ügyes-bajos dolgába. Szerzett tekintélyét s a magyar király hatalmát legjobban a visegrádi congressiis igazolja, hol elnöklete alatt a szomszéd fejedelmek Kelet-Európa ügyeit intézik el (1335). **Nagyhatalommá** lelte az országot Károly.

IV. Nagy Lajos (1342—1382).

„Számos erényben gazdag, nemes ifjú,“ ki az első Anjou trónját elfoglalta. Nemzeti felbuzdulásában a leglovagiasabb magyar királyt, Sz. Lászlói választotta példányképül. Intézkedéseivel, mintáz, a nemzetet erőssé lelte, háborúiban hozzá hasonlóan diadalmasan hordozta meg a magyar lobogót.

Az ország berendezésében az atyjától kijelentett nyomokon halad. Legfőbb törekvését a nemesség állásának a megerősítése képezi. Ezt akarja, midőn az 1351. országgyűlésen elrendeli, hogy a jobbágy minden természetényéből földesurának kilenczedet adjon. Az arany bulla megerősítése alkalmával (1351) ugyan e célból változtatja meg annak 4. pontját, kimondva, hogy a földbirtok ezentúl szükségképpen a *család*, a *nemzetség férfitagjaira* száll át (ösiség). Csak ha fíngon nincs örökös, száll vissza a birtok a koronára. Újból hűbéri elvek jönnek át így a magyar társadalomba. Az emberek társadalmi állása hazánkban is, mint külföldön a földbirtoktól függ. Nagyobb földbirtokkal előkelőbb állás, de egyúttal nagyobb kötelesség jár együtt. Törvényes alapot nyer a tényleg már létezett rendi szervezet. Jog és kötelesség egyensúlyba jönnek egymással.

A hűbérrendszernek másik lényeges kelléke a személyi függés azonban nincs meg hazánkban. A magyar társadalmat összefűző kapcsok nem magánjogok, hanem közjogok. Minden jognak: felségjog, alkotmányos jog, birtokjog képviselője s forrása a szent korona. A kinek birtoka van a szent koronától, az a szent koronának a tagja, képviselője a megkoronázott király. A hol a képviselője s a tagok együtt jelen vannak, jönnek csak létre törvények. Nem magánszerződések, hanem országos törvények határozzák meg Magyarországon kinek-kinek jogát és kötelességét.

Ösiség, kilenczed képezzé tették a nemességet nagyobb had kiállítására. Az ország hadereje 200,000 főre tehető. Ezzel víja nagy diadalait a király; még lovagias érzületéből fakadó hadjárataiban is a legnagyobb lelkesedéssel kíséri a szintén lovagias gondolkodású nemesség.

Öcscse halálának a megboszulására Nápoly ellen indít két ízben is hadjáratot 1347. és 1350-ben. A népszerű hadjáratban fényesen mutatta meg Európának a magyar vitézséget, de ezen kívül alig is volt más eredménye, mint hogy a finomabb olasz szokásokkal s műveltséggel ismerkedtek meg főuraink (a renaissance kezdete). A nápolyi hadjárat miatt későbbre maradt a velencei háború. Utóbb azonban Dalmácia birtokáért két ízben (1356. és 1378.) megújul az Dalmácia Magyarországhoz

kerül, sőt a köztársaság adófizetője a magyar királynak.

A délvidék apró fejedelmei király, csár czimeket kezdenek felvenni. Sérti ez a magyar király főhatóságát. Szerb, oláh és bolgár fejedelmeket hatalma elismerésére kényszeríti. Bulgáriában a bolgár bánságot alapítja.

Lajos Lengyelországnak elismert trónörököse, mint ilyen megvédelmezi jövődő birtokát a pogány lithvánok s a tatárok ellenében (1351. és 1354.). így nem csak szerződések biztosították neki a trónt, hanem érdemei is méltókká tették arra. Kázmér halála után (1370.) csakugyan personál-unióban egyesítette Kelet-Európa két hatalmas királyságát: a magyart s a lengyelt.

Lajost déli és északi hadjárataiban nem csak hatalmának a kiterjesztése, hanem térítő buzgalma is vezeti. A kereszttség felvételére kényszeríti a lithván fejedelmet, térítgeti a tatárokat. Térítési buzgalma érvényesül az országban is. A kunok végleges megtérítése és letelepítése uralma alatt történik meg. Máramaros és Bereg vármegyék görögkeleti vallású oláhjai térítése elől Moldvába menekülnek. Helyükre a ruthéneket telepíti. Déli hadjárataiban is a fegyvereseket mindenütt ti szerzetes térítők kísérik. Vallásos érzülete mellett itt a politikai belátás is közreműködik. Úgy látja ugyanis, hogy ti pogány-törökkel szemben sokkal több ellenálló erő van a nyugati kereszténységben, mint ti keletiben.

A pogány-török ekkor már Magyarország déli előországait szorongatja. Először méri össze magyar fegyver erejét a törökével 1366-ban valahol a Duna vonalán. Az ország és Európa nagy kárára azonban Lajos egyéb elfoglaltsága miatt döntő hadjáratot nem vezethetett a török ellen.

Fényes időket élt Magyarország a két Anjou uralkodása alatt. A hatalmi lendülettel karöltve járt az ország anyagi és szellemi fejlődése.

5. A zavarok és belső háborúk Nagy Lajos halála után. A főnemesség a király fölé kerekedik.

Lajos érdemeiért a rendek leányát, **Máriát** (1382—1387.) ismerték el királyuknak. A 12 éves Máriának, anyja Erzsébet vott a gyámja, mindkettő helyett azonban a kormányügyeket Garai nádor vezette. De a lengyelek mit sem akartak tudni Máriáról, már jegyese luxemburgi Zsigmond miatt sem. Az özvegy királynő kénytelen volt nekik adni ifjabb leányát, Hedviget, a kit azok azután összeházasítottak a keresztényévé lett lithván fejedelemmel, Ulászlóval. A két első Anjou hosszú fáradtságának gyümölcse megy így veszendőbe: Lengyelország elvált Magyarországtól (1386.).

A gyenge női kormánynak meg vannak az országban is a rossz következményei. Az ország déli vidéke lázadásban tör ki. A Horvátiak, Laczkfiak. Palisnai János s mások **Durazzói Károlyt**, a nápolyi herceget választották meg királyuknak. Ez az 1386. év végén Budán is termett, hogy a királynőket gyámolítsa. Hamar kitűnt azonban szándéka. A királynőket lemondásra készítette s magát koronáztatta meg. Az özvegy királyné a cseltséggel viszonozza. 39 napi uralkodása után (1387. febr. 8.) eltéteti láb alól. híveit pedig szétugrasztja. A baj éppen abban van, hogy a lázadó főurak megmenekültek. A délvidéket újból lángba borítják. Személyes megjelenésük a forrongó vidéken, a helyett, hogy használt volna, mint már egyszer előbb, fogságot hoz rájuk. Az özvegy királynőt Novigrádban megfojtották. Máriát a hasonló sorstól Velencez erélyes fellépése mentette meg. A fogságból is kiszabadul Mária, de a délvidéki mozgalmakat csak a 90-es években sikerült Zsigmondnak elfojtania. A 3(1 nemest Konttal élükön a vérpadon végeztette ki.

A lázongások csak **Zsigmondnak** használtak. A fenyegető veszély miatt nem várhatták be orleansi Lajost. Mária Zsigmonddal tartotta meg esküvőjét (1385.). Majd meg a rendek, hogy minél nagyobb buzgósággal lásson hozzá Mária kiszabadításához, királyivá választották (1387.). Mária halála után

(1395.), hogy újból nem mellőzték, azt a török fenyegető fellépésének köszönhetette.

Bajazid szultán a 80-as évek végén Magyarország déli előországait foglalja el, a 90-es évek elején pedig a török már Magyarországra is beüt. Zsigmond európai segítség után néz. A 80.000 főnyi fényes keresztény hadat azonban Bajazid Nikápoly-nál megsemmisítette (1396.). A francziák elhirtelenkedett támadása s a rossz felállítás vonta ezt maga után.

A vesztett csata után Zsigmond fél évig külföldön kószál. Haza jöve a mozgalmakat a maga módja szerint csendesítette le. A horvát elégedetlenek főbjeit törbe csalja s lefejezteti. Azt hiszi, hogy minden rendben van. újból elhagyja az országot, visszajön, meg kimegy. Azon mesterkedik, hogy családja birtokát, a cseh királyságot s a német-római császárságot szerezzze meg. Közbe rendelkezik Magyarországról, előbb a morva örgrófnak, Jodoknak, majd meg Albert osztrák hercegnek ígéri el. Az első hír hallatára törvénysértéseit is tekintetbe véve, a főurak Budán fényes nappal elfogják s elcsukják (1401.). De a mint elfogták, ki is bocsátották, mert a királyjelöltek személyében nem tudtak megegyezni.

A köznemesség csodálkozva szemlélte, hogy a főnemesség mint végez nélküle. A mint híret veszi, hogy Zsigmond Albertnek ígerte az országot, egyesül a papsággal s néhány elégedetlen főnemessel és a IX. Bonifác pápától is pártolt *Nápolyi Lászlót* hozza az országba (1402.). De még mielőtt Zsigmond haza jött volna, néhány főúr összeszedi bandériumát s megszalasztja a trónkövetelőt. Mindennél jobban mutatja ez a főurak nagy hatalmát. Intő példa, hogy királynak, köznemesnek egyaránt jó velők tartani.

Zsigmond utóbb, hogy a pápán s a papságon boszút álljon, kiadja a *Placetum regiumot* (1404.).

1410-ben végre teljesülnek vágyai, elnyeri a császári koronát. De a császári méltósággal új gondokat is vett, magára. Mindig magyar királyságát helyezi ugyan előtérbe, külföldön is magyar urak környezik, mégis a császárság kárára van az országnak.

Dalmácia birtokáért Velenczével visel háborút. Az 1412-ben kitört háborúra, hogy pénzt szerezzon,

a 16 szepesi várost is elzalogosította. De hiába, maga külföldi elfoglaltsága miatt nem nézhet a háború után. Dalmácia elveszett.

A török ellen sem léphet fel egész erővel éppen külföldi ügyei miatt. A török újabb hódításokat tesz a délvídeken.

Császári méltóságából folyt, hogy a konstanci zsinat összehívásán buzgólkodott. A schismát sikerült ugyan megszüntetnie, de azzal, hogy Húsz elégettetésébe beleegyezett. nagy bajt zúdított magára. Venczel halála után (1419) a cseh husziták tudni sem akartak királyságáról. A huszita háborúk átterjedtek Magyarországra, sőt Erdélyben veszedelmes pórlázadást idéztek elő.

Zsigmondot uralkodása második felében kora, tapasztalatai, császári méltósága komolyabbá tették. Törvényes intézkedésekkel iparkodik az ország bajain segíteni. A zavaros időkben megbomlott bandériális hadrendszert törvényes alapokra fekteti (1435). A honvédelem keretébe ugyanakkor bevonja a pórságot is, felállítja a **telekkatonaságot**. Zsigmond alkalmazza a tüzérséget is először. A főurakat, hogy a török elleni hadjáratra buzdítsa, a sárkányrendet alapítja.

A **városok emelése** szintén szívéen fekszik. Az 1405. országgyűlésre valamennyi kir. város követét meghívta. A polgárok ettől kezdve a negyedik rendet alkotják, birtokuk a koronától van.

Éppen úgy, mint a városok emelését az olygarchia hatalmának az ellensúlyozására teszi, ugyan e czélből fejleszti a **megyék önkormányzatát** (1435).

A **jobbágyság helyzetén** ugyancsak javítás történik uralkodása alatt. Az 1405. országgyűlés kimondja a pórok szabad költözködését s hogy az úriszéktől a megyei törvényszékhez felelbezhetnek.

Zsigmond utolsó idejét Borbála nejének a fondorlatai keserítették meg. Halála 1437-ben következett be. Nagyváradon temették el saját kívánságára.

IV. A Hunyadiak kora.

1. A főnemesség, a hatalom birtokában.

Zsigmond, a hol lehetett gyengítette ugyan az olygarchiát, de viszont maga is emelt fel családokat. Vejenek, *Albertnek* (1437—1439) uralma alatt a főnemesség már mint egyenrangú szerződő fél lép fel a királyival szemben. Megválasztása alkalmával már kikötéseket tesznek, de még inkább öregbítik a nemzet, de tényleg a saját jogait az 1439. országgyűlésen. A nádor kinevezésének a jogát is kiveszik ekkor a király kezéből.

Albert, az első Habsburg és fia László uralma alatt először egyesülnek azok az országok, melyek a mai magyar-osztrák monarchiának magvát képezik. Magyar hegemonia alatt történt az egyesülés, az országra áldásos még sem volt. Hadjárata, melyet a török ellen indított, a szultán jöttének a hírére általános futással végződött (1439).

A zavaros időkben a rendeknek Hunyadi szaván induló többsége mellőzte az asszony-, mellőzte a gyermekkormányt. Sem Erzsébetnek, az özvegy királynénak, sem utószülött Lászlónak jogait nem ismerte el. Megválasztotta az ifjú lengyel királyt *Ulászlót* (1440—1444). A kitörő polgárháborúnak azonban csak Erzsébet halála vetett véget (1442).

Az előnyomuló törökkel szemben — a sok bajt mind összevéve — védtelenül bukik el az ország, ha a gondviselészerű férfiú *Hunyadi János* nem vállalkozik a védelemre. Eltekint e nagy ember minden mellőzetéstől, egyéni sérelemtől. Egész életét a nagy eszme szolgálatában tölti, hogy a török ellen, mint hazájának, mint a kereszténységnek ellensége ellen küzdenie kell. Zsigmond alatt tűnik már fel, de ez a nagy ember érdemeit kellőleg nem méltányolta. Albert nevezi ki Szörényi bánnak. Ulászló Erdély vajdájának.

A Délvidék védelmét Nándorfehérvár felmentésével kezdi, majd az ennek megboszulására Erdélybe küldőt kél csapatot veri meg: Mezd béget Szeben alatt, utóbb Sehabeddin pasát meg a Vaskapunál 1442!

A pártharcok végződnek ekkor be Magyarországon. A diadalok nyomán támadó hadjáratot határoz a fellelkesült országgyűlés. A diadalmas vezér új diadalokra vezeti a magyart. Először és utoljára küzd ebben a *hosszúnak nevezett hadjáratban* (1443. júl. 1444. feb.) magyar kard a Maricza völgyében. A győzelmeken felbuzdult európai szövetségés azonban célhoz nem vezet. A töröknek Európából való kiveréséről álmodoznak s e helyett a hatalmak részvetlensége miatt a *várnai vereség* lesz belőle (1444. nov. 10). A csatatéren esett el az ifjú király is.

Az urak az ország feldarabolását tervezik immár. Fel is osztják azt öt főkapitányságra. De a Hunyadi buzgólkodása folytán összeült országgyűlés a Frigyes császár kezében levő *V. Lászlót* (1440—1457) ismeri el királynak. Minthogy pedig Frigyes Lászlót kiadni vonakodott, *Hunyadit* választják meg *kormányzónak*, csaknem teljes királyi hatalommal.

A kormányzó, a mint a belső zavargókkal végez, Várna megboszulására vezeti csapatait. Az urak azonban a király távollétének ürügye alatt elvonják bandériumaikat és így a *rigómezei küzdelem* újból kudarczczal végződik (1448).

Kitűnik, hogy a király távolléte miatt mitsem lehet elérni. Hunyadi szövetségzik a cseh és osztrák rendekkel s fegyverrel szabadítják ki a királyt a fősvény császár kezéből (1452). De a mitől tartott a kormányzó, bekövetkezett, rossz kezekbe, a gonosz Czillei kezébe került a király. Az áskálódások s a cselvetések utoljára is arra kényszerítik a nagy hőst, hogy hunyadmegyei birtokára vonul vissza.

Borzalmas hír veri fel Európát. II. Mohammed hevette Konstantinápolyt (1453) s most Belgrád, Budán és Bécsen át Európa szívébe készül. A hír való. az országgyűlés fegyverkezést határoz. Hunyadi egyedül a haza üdvét tartva szem előtt, a király mellett a fővezérletet elfogadja. Czillei most is csak Hunyadi vesztére gondol, a királyt Bécsbe szökteti. Alig marad így saját csapatain kívül más segítsége, mint Capistran János rosszul fegyverzett keresztesei. De a szultán túlereje daczára is *felmenti Belgrádot* (1456. júl. 21.) s élte legnagyobb, de sajnos legutolsó diadalát aratja. A pestis néhány hét múlva (aug. 11.) elragadja „a világ legnagyobb emberét.“

Míg az egész világ sír, Czillei az „ebfaj“ kiirtására tör. Belgrádban ássa meg a vermet, de maga esik bele. A Hunyadi ház barátai felkoncolják. A király ugyan esküvel Ígéri, hogy a Hunyadi fiúknak bántódásuk nem lesz, Lászlót mégis verpadon végezteti ki. A kitört forradalom futni kényszeríti Bécsbe, majd Prágába, a hol valószínűleg méregvet véget fiatal életének (1457). A magával hurczolt Mátyást cseh fogságban hagyta.

2. Hunyadi Mátyás (1458—1400).

A nádortól az 1458. januárjában összehítt országgyűlés mellőzte nem csak az idegen, hanem a belföldi (Garai, Újlaki) trónkövetelőket is s megválasztotta Hunyadi Mátyást királynak. Öt évre kormányzónak tette melléje Szilágyi Mihályt.

A Podjobrád fogságából 50,000 aranyon kiváltott Mátyás király volt, királyi hatalom nélkül. Megválasztásakor kötelességévé tették az ország védelmét, de minden eszközt elvontak tőle. Pedig bel- és külellenségek vették körül.

Első dolga volt, hogy kormányzó nagybátyját rázta le a nyakáról. Miután pedig némi haderőhöz jutott, ellenségei leveréséhez látott. Kiostromolja a huszita zsebrákokat sziklafészkeikből. Erre Giskra vezérük pártjára állott. Kiveri 111. Frigyes és pártfeleit az országból, sőt pusztítja Ausztriát. A pártütők kegyelemre meghódnak. Az alkudozások Frigyesel is czéira vezetnek, 60,000 aranyért a koronát kiadja (1462.), de fentartja örökösödési jogát Magyarországra.

A belgrádi diadal óta a török nagy elhaladásokat tesz Magyarország előországaiban. Szerbia nagy részét elfoglal a. Oláhországban fejedelmet tesz. legutóbb pedig (1463.) a magyar főseget elismerő bosnya királyt szorongatja. Mátyást az ország védelme a pápa sürgetése egyaránt a Délvidékre hívja. Megveri itt a Szerémséget dúló török hadat, de a bosnya királyt már meg nem menthette. Jajczát azonban mintegy 70 várral visszafoglalja.

Csak most, miután úgy bel- mint külellenségeivel végzett, téteti fejére a szent koronát (1464).

De a sikerrel megindult török hadjárat meg-

felelő folytatást nem talált. Mátyás ugyan alkalmas vezére lett volna egy támadó hadjáratnak, az európai hatalmaknál azonban a keresztes hadjárat eszméje visszhangra nem lelt. Magának Mátyásnak pedig nyugati ügyei miatt érkezése nem volt. A továbbiakban tehát a védelemre szorítkoznak, mely védelmi csaták sorából a Kinizsi és Báthorytól vitt *kenyérmezei diadal* válik ki (1479).

A csehek abban az időben, mikor a magyarok, szintén nemzeti királyt választottak. Podjebrád György kormányzójukat emelték a trónra. A két nagy királyt rokoni kötelékek fűzték össze. Barátságuk azonban, még Mátyás nejeinek, Podjebrád leányának életében sem volt szilárd. A királyné halála után nem volt nehéz a császárnak s a pápának a cseh háborúra birni Mátyást. A császár Csehországot Ígéri neki. a pápa pedig az eretnek huszita ellen segíti pénzzel. Megszakításokkal tiz évig (1468—1478.) tart a háborúskodás. Nem vet annak véget Podjebrád halála sem (1471). Sőt éppen Podieprád támaszt neki új ellent, midőn utódjának a cseh rendekkel Ulászló lengyel herceget ismerteti el. Ellene fordul Frigyes császár is, mert eddig is csak a két hatalmas ember ellenségeskedéséből akart hasznot húzni. *Boroszlónál* azonban a szövetkezett cseh és lengyel királyok személyesen kénytelenek a békeért könyörögni (1474). A mi létre is jött Olmützben (1478). Mátyás viseli a cseh királyi címet s övéi Csehország melléktartományai.

A ravasz császárra is rákerült a sor még a béke létrejötte előtt (1477). Háromszoros háborúban leveri, majd elfoglalja Becsesei együtt egész Alsó-Ausztriát (1486). Székhelyét többször Bécsben tartja s ott is fejezi be életét (1490).

Mátyás nagy sikereit nem érthette volna el az urak bandériumaival. Már atyja érezte az állandó sereg hiányát, saját bandériumát állandóan fegyverben tartotta. Mátyás egész uralkodása alatt mellőzi a nemesi derékhadat, pénzzel váltatja meg hadviselési kötelességüket. Szervezi állandó hadseregét, a *fekete hadsereget*, az első nagyobb rendes hadat Európában. Száma ugyan 30—40 ezerre rúgott, de ereje nem a számában, hanem gyakorlott voltában s taktikai ügyességében rejlett.

Az állandó hadsereggel együtt járt az állandó

adó behozatala. A sok mindenféle adónem helyett egységet teremt az adó fizetésében. Az új adót, a „kir. kincstár adóját“ fizeti a nemesen kívül mindenki. A harminczad helyébe a »korona vám«-ot hozza be. Ha az ezekből folyó jövedelem sem elég, úgy napirenden vannak a *subsidiумok*. A súlyos terhek miatt két lázadás is támad: a Vitéz-féle s az erdélyi.

Uralkodása végső idejében a törvényeknek rendszerbe foglalása s újakkal való kiegészítése képezi nagy gondját. Elkészült törvénykönyvét az 1486. országgyűlés fogadja el s az alkotmányos felfogás ellenére állandósítja, mintegy olyan Hadrianus-féle Edictum perpetuumot teremt. Ennek legfontosabb részét még az előző évben alkotott *nádori hatáskör* szabályozása képezi. A nádor a király után az ország főkapitánya, főbírája, a nemzet és király közt közbenjáró, király nemlétében az országgyűlés összehívója. Másik kimagasló része a törvénykezés rendezése. Eltörli a generale iudiciumokat s a proclama-ta congregatiókat. Minden nemes perét a *megyei törvényszéknél* kezdi, felelbezheti a *királyi törvényszékhez*. A Hunyadiak alatt *nemessé lesz a vármegye*. A megye hatósága alól az örökös grófokat veszi ki a törvény. Ezek pereiket mindjárt a királyi törvényszéknél kezdhetik.

A nagy király uralkodása csak látszólag alkotmányos, tényleg az ő szelleme s akarata uralkodik mindenben és mindenütt. Fenkölt leikéből kifolyólag mintegy erőszakkal akarja nemzetét egy magasabb műveltségi fokra emelni. Udvara igazi közép-pontja az akkor Európa szerte divatos *renaissance* műveltségnek. A hazai humanistákon kívül Európa legkiválóbb tudósait találjuk környezetében. Igaz, hogy ez az egész tudományos irány idegenszerű, nyelve a latin, de azért udvarában a magyar nyelv is megtalálta az őt megillető helyet. Sőt Mátyás korából magyar nyelvű irodalmi dolgozatok is maradnak ránk.

V. A köznemesség és a főnemesség küzdelle.

1. A Jagellók trónrajutása. Összekötte- tés a Habsburgokkal. Alkotmányharczok.

Pórlázadás.

Mátyás a Hunyadi-ház számára nem biztosít-
hatta a trónt. Természetes fiának. Corvin Jánosnak,
közbejött halála miatt, csak félig meddig készíthette
elő a trónra való jutást. A Habsburg és Jagelló
házak tagjai egyaránt számot tartanak arra. Az
önzésen kívül a politikai belátás is vezérelte a
rendeket, midőn *Ulászlót fii*), a cseh királyt emelik
a trónra (1490 1516). Mátyás politikáját követik,
mikor Csehország és Magyarország egyesítését vizik
végbe. De meg a közbeeső Ausztriát sem nehéz így
megtartani. Hamar kitűnik csalódásuk. Ausztriát
Miksa könnyű szerrel visszafoglalja, még Székes-
Fehérvárt és Mátyás sírját is feldúlja. Albert
öcscsét, a lengyel herceget pedig csak áldozatokkal
tudja t'lászló megengesztelni.

Kinizsi és Báthory ugyan kiverik az osztráko-
kat, de a kötött béke csatavesztéssel ér fel. A po-
zsonyi béke (1491.) Ausztria visszabocsátásán kívül
a Habsburgok örökösödését mondja ki Ulászló gyer-
mektelen halála esetén.

Egyik baj a másikat követi nyomon a követ-
kező időkben. Az ország a Mátyástól emelt fényes
magaslatról rohamosan siklik alá. A fő- és közne-
messég közt már a pozsonyi béke elvi ellentéteket
teremtett. Míg a főnemesek egyrésze elfogadja azt,
a köznemesség hallani sem akart a Habsburgokkal
való összekötötésről.

Mátyás az ország erejét fölülmúló politikába
vitte bele a nemzetet. Ez a nagyhatalmi politika
nem csak hogy súlyosan nehezedett a nemzetre,
de ki is merítette anyagi erejét. Kikötik hát
Ulászló megválasztásánál, hogy a 18 dénárnyi rendes
adón felül nem fizetnek. A csekély adóból nem
tudják fizetni a fekete hadsereg zsoldját, az tehát
rabol. A rablóereget szétveri Kinizsi, s ezzel össze-

töri az ország kardját. Egymásután pusztulnak a végvárok is. A főnemesség belátja az adócsökkenésből folyó bajokat, kassai gyűlésén megszavazza az egy arany adót. A köznemesség nem fizeti a hozzájárulása nélkül hozott adót. Az ország pénzügye a legsiralmasabb állapotba jut. A királynak olykor jóra való ebédje sincs.

Az országgyűlések zajos helyei a pártharczoknak. Az előbbi ellentétekhez még a hatalomért való versengés járul. A köznemesek éppen oly részt követelnek maguknak az ország kormányzásában, mint a főnemeseknek van. A főnemesség arra való hivatkozással, hogy utóbbi időben bandériumaival ő védelmezi a hazát, nem enged.

A király a főnemesekkel tart. ezért a nemesség vele is érezti haragját. Az 1505. országgyűlésen határozatra emeli, hogy a mennyiben az ország romlásának az idegen királyok az okai, ezentúl **nemzeti királyt** választ. Az udvar erre az 1506. kellős családi szerződéssel felel, a melyben a Habsburg és Jagelló-házak kölcsönös örökösödését mondják ki.

A köznemesek pártja megerősödik, midőn vezére akad a fiatal s dúsgazdag Zápolya Jánosban. Zápolyái a Hunyadiak példája a trón elnyerésére buzdítja, a nemzeti királyt illetőleg tehát törekvése a köznemesekével azonos. A fő- és köznemesség így, mint két szervezett párt áll egymással szemben. Ez a két párt: **az udvari vagy német** és **a nemzeti párt**.

Az egymást gyakran követő országgyűléseken sok jó törvényt hoznak, de azoknak senki sem engedelmeskedik. A király sokkal tehetetlenebb, sem szétválasztani, hogy azoknak érvényt tudna szerezni. A zűrzavaros állapotnak a legnagyobb kárát a pórság vallja. Ezt mindenki nyomja, de igazát sehol sem találhatja, .ló alkalmi kínálkozik nekik a Bakócz érsektől hirdetett keresztes hadjárat. Tömegesen (ódul a Dózsa György kezébe adott keresztes zászló alá (1514.)). De nem a török ellen megy, hanem a nemességre tör. Azután csak nagy nehezen sikerült **a knruczokat** Zápolyának Temesvárnál szétszórni.

A győzelmet a nemesség boszúja követte az ugyanazon évben tartott országgyűlésen. Megvonták a szabad költözködés jogát a jobbágytól, a röghöz, kötötték. Terheit pedig még inkább szaporították.

Az 1514. országgyűlés fogadja el *Werbőczy István Tripartitum*-át. A nemesi jogok foglalata ez. Kimondja, hogy a *nemesi jog csak egy*. A könyv, mint a nemzetet összefűző kapocs utóbb nagy szolgálatot tett.

2. Az ország romlása. A mohácsi vész.

Ulászló uralkodása alatt a mennyire annyira csak folynak az ország ügyei, de minden fenekestül fordul fel *II. Lajos* (1516–1526.) uralkodása alatt. Ulászló gyenge király volt, Lajos még gyermek. A gyámok, kik helyette kormányozni voltak hivatva, csak az élvezetekkel vagy meggazdagodással törődtek. A fiatal királyt hozzászoktatták, hogy minden idejét mulatságokban, dáridókban töltsse. Pedig rendkívüli szegény a király, az adót senki sem akarja fizetni. Valóságos pénzügyi bukás s a pénzhiánynyal járó minden kellemetlenség sújtja az országot.

Katonája sincs az országnak. A gazdag főnemességnek és főpapságnak meg vannak ugyan a bandériumai, de ezeket inkább parádézásra használja, mint az ország védelmére. A köznemesség rég elszokott már a harctól. Az országgyűlés maga belátja, hogy minden országot fegyverrel és jó törvénnyel tartanak fenn s hogy nálunk egyik sincs meg, de segíteni nem tud a bajon. A veszély pillanatában készek a legmesszebb menő áldozatra, mindent megszavaznak, de a veszély múltával alig valamit fizetnek meg. A hozott törvényeknek meg senki sem engedelmeskedik.

A köznemesség azt hiszi, hogy a bajoknak a kormányon lévő főnemesség az oka. Azért ennek a megbuktatására lör. Először mintegy 16 köznemest juttat be a kormánytanácsba, majd meg egészen kibuktatja a főnemességet a kormányból. Az 1525. hatvani országgyűlésen fegyveresen jelenik meg s vezérért Werbőczyt teszi meg nádornak.

A legmesszebb menő pártharczok dúlnak az országban, midőn a hazát a legnagyobb veszély fenyegeti. A békés Szelimet felváltó Szulejman szultán elődei hódító politikáját veszi fel, elfoglalja Sabáczt és Nándor-Fehérvárt (1521.). Megnyílik így előtte az út Budáig, egyelőre azonban egyéb

elfoglaltsága miatt békét hagy a szerencsétlen országnak.

A pártok, mint láttuk, a fenyegető közös veszélyre sem békülnek ki. Az urak, hogy a hatalmat visszaszerezzék, titkos társulatot alapítanak (kalandosok). megnyerik a királyi párt is céljuknak. Az 1526. budai gyűlésen csakugyan elbuktatják Werbőczit s visszahelyezik a sánta Báthoryt a nádorságba. A hirre pedig, hogy Szulejman az ország ellen készül, király s nemesség egyaránt a kezeit mossa, hogy oka lenne, ha baj éri az országot. Megszavaznak félarany adót s a királyt a papi tized s az egyházi edények lefoglalására utasítják. Azután pedig, mint a kik mindent jól végeztek, haza távoznak.

A király készülne a hadjáratra, ha volna pénze. A külföldet hiába szólítják fel. A császár s a francia király az európai egyensúly érdekében vívnek hosszú harczokat. Egyedül a pápa az, ki 50,000 aranyat küld. A pénzzel legalább kezdetnek valamit. De a hadak nehezen gyülekeznek. A király s a pápai követ mindössze 5000 harczossal indulnak ki Budáról. Tolnáig érve felszaporodnak 25,000-re. Nagy a barczi kedv. Nem várják be sem az erdélyi vajdát, sem a tenger mellék bánját, az ütközet mellett döntenek, midőn arravaló vezérek sincs. Mohácsnál történik a szerencsétlen ütközet (1526. aug. 29.), hol az ország színe java a csatatéren marad. Azok pusztulnak el éppen, kik nagy hibáik mellett a hazáért áldozni is tudnak. A Csele patakba fulladt futás közben a király is.

VI. Török-német világ.

1. Kettős királyválasztás. Szövetkezés a törökkel.

A mohácsi vésznek legsúlyosabb következménye volt, hogy a király is ott veszett el. Még el sem temették a királyt, már is megindult az elvi alapon álló küzdelem. A nemzeti párt az 1505. tételes törvényre való hivatkozással Székesfehérvárott **Zápolya János**, erdélyi vajdát emelte a királyi trónra s koronázta meg (1526. nov. 5.). Az udvari vagy német párt a családi szerződéseket tartva szem előtt a nagyhatalmú Habsburg-családnak a tagját. **Ferdinánd** főherceget választotta meg Pozsonyban (1526. decz. 16.).

Két királya van így egyszerre az országnak. A két király küzdelme és politikája az európai politika útvesztőjébe sodorta bele Magyarországot. Mind a két pártnak a célja egy volt: az országot egyesíteni. Egyik párt sem akarta azonban jelöltjét elejteni. A kitört küzdelemben Ferdinándnak kedvez a szerencse. Vezérei nem csak Budát foglalják el, hanem János királyt ki is szorítják Lengyelországba. Ekkor Kerdinánd ugyancsak Fehérváron, ugyancsak a nvitrai püspökkel fejére téteti sz. István koronáját (1527).

Ha Kerdinánd a harctéren aratott sikereket, úgy János király a politikai téren dicsekedhetett ezzel. Örömmel üdvözölték őt a trónon a pápa s Velence; a francia király. Ferencz örökösödési szerződést köt vele. a bajor hercegek véd- és daczszövetségre lépnek, az angol király pedig semlegeségéről biztosítja. Ezekkel szemben Kerdinánd Károly bátyjának nagy hatalmában bizakodott.

János Lengyelországban újabb lépésre határozza el magát. Laszki Jeromost a szultán udvarába küldi el. Szövetségese ez már úgy is a Habsburg-ellenos tábornak. Laszki Gritti segélyével csakugyan kinyeri a szultán jó akaratak János számára. A nagy úr biztosítja Jánost, hogy minden ellenségével szemben megvédelmezi (1528). Ferdinánd követeit gúnyosan utasítják el a portánál.

Ezzel megalakul a *török és német párt* az országban. E pártok mintegy két századon át állanak egymással szemben.

A szultán már a következő évben beváltja Jánosnak tett ígétét. Személyesen jő az országba, Mohácsnál találkoznak Jánossal s együtt mennek Buda alá. Budát elfoglalja Szulejman, de Bécs alatt kudarcot vallott. Budát átadta Jánosnak és sikereivel elégedetten távozott az országból.

A szultán távozta után Jánost újból Lengyelországba szorítják ki Ferdinánd vezérei, bár Budát Gritti megvédte. Szulejman negyedik hadjáratát vonja ez maga után, a ki most már magával Károlyival, Ferencz s a pápa legyőzőjével akar megmérkőzni. De Jurisics Miklós, a kis Kőszeg hős védője meghiúsítja szándékát (1532). Sőt a kudarc a békére is hajlandóvá teszi, Grittit bízza meg, hogy a két király közt az Osztozkodást megtegye. Grittit azonban, ki Erdélyt a szultán pártfogása alatt magának akarja megszerezni, kapzsisága s vérengzései miatt az erdélyi nemesek megölték.

A két király belátja, hogy magukra maradva egymással nem bírnak. Ferdinánd bátyjától segítséget nem kaphat, a szultán barátsága veszedelmes, de meg az európai helyzet is békére int, maguk keresik a békét. Meg is kötik *Nagyváradon* (1538.) a tényleges birtok alapján, azon kikötéssel azonban, hogy János halála után az egész ország Ferdinándra vagy utódaira száll.

János a békét nősülésre használja fel. Nőül vette Izabellát, a lengyel király leányát. Fia is született: János Zsigmond. Ekkor a váradi békét annál kevésbbé akarja végrehajtani, mert Károly és Ferdinánd már az első szükség idején cserben hagyták. Halálos ágyán (1540.) azt tanácsolja Martinuzzinak — Petrovicsnak, fia gyámjainak, valamint az őt környező uraknak, hogy a szultán barátságát keressék s fiát tartsák fenn a trónon.

János királyival az utolsó koronás magyar szállt sírba.

2. Martinuzzi és Erdély.

E zavaros korszak legnagyobb magyar politikusa Martinuzzi Fráter György. János király a szegény pálos barátal Lengyelországba való menekülése alkalmával lépett szorosabb barátságba. Érdemeit elismerve János király őt váradi püspöknek, kincstárnak, majd fia gyámjának tette meg. Xagy érdeme van már előbb is a nagyváradi béke létrejöttében. de messze kiható működését csak mint a kiskorú János Zsigmondnak gyámja kezdi meg.

Lecsendesíti Erdélyben a Majláttól támasztott zavarokat, majd hozzálát terve keresztülviteléhez, hogy János Zsigmond uralma alatt az egész országot egyesítse, ha kell, a szultán támogatásával. Hiába kéri azonban a pápa közbenjárását, hiába ir Károlynak, hogy tartsa vissza öcscsét a háborútól. Ferdinánd Roggendorffal Budát ostromoltatja. Izabellának s az uraknak czelszövéneit kijátszva tarthatja csak meg a várat Martinuzzi. De a mitől tartott, bekövetkezett. Szulejman jelent meg pártfogoltja fiának megvédelmezésére. Roggendorf seregének a szétverése után János Zsigmondot akarta látni a nagy úr. Míg ő a gyermekkel játszott, a janicsárok cselei **elfoglalták Budát** (1541). Izabellát fiával keletre utasította. Azt ígérte ugyan, hogy a nagykorú János Zsigmondnak visszaadja a várat, de az ígélet csak ígélet maradt.

Buda elfoglalásával a **török hódoltság** veszi kezdetét hazánkban.

A török betelepédése Martinuzzi politikájának új irányt ad. Egyelőre Erdély szervezéséhez fog. Célja, hogy egy katonai és pénzügyi tekintetben erős országot teremtsen, hogy azaz egyesítési politikának mindig biztos alapul szolgáljon. Létrehozza a három nemzet unióját (Torda 1542), de hogy a magyar elemnek biztosítsa a túlsúlyt, a részek követeit is meghívja mindig az országgyűlésekre. Martinuzzi az, ki a későbbi különálló fejedelemségnek alapjait lerakja. Az ő érdeme, hogy utóbb Erdély a magyar alkotmánynál? s nemzetiségnek védelmezője s a magyar műveltségnek fentartója lesz.

Hazájáért lángoló nagy lelke azonban nem tud belenyugodni az ország feldarabolásába. Már 1542-ben

segítséget akar adni Ferdinándnak a török kiűzésére, de Joachim örgróf kudarcza abba hagyatta vele a tervet. I'jból akkor karolja fel egyesítési politikáját, midőn Károly császár' nem csak negyedik francia háborúját fejezi be győztesen, hanem a schmalkaldeni szövetséget is leverve hatalma tetőpontján állt. Izabellát lemondatja, a várakat átadja Ferdinánd biztosainak. De midőn azt látja, hogy Ferdinándnak nincs elég ereje az országot a török támadástól megvédeni, elámítja a törököt, beküldi a 10,000 arany adót. Nagy eszét nem tudják követni Ferdinánd emberei, politikájában árulást látnak. Castaldo a zsoldos vezér kormánya tudtával alvinczi kastélyában meggyilkoltatja a hazáját lángolón szerető bíborost, századának legnagyobb politikusát (1551).

3. A török terjeszkedése. Az erdélyi fejedelemség megalakulása.

Martinuzzi halála megmutatta a töröknek, hogy rászédtek. Megparancsolja azért a szultán basáinak, hogy mindent, a mi csak a kezök ügyébe akad, foglaljanak, cl. Tíz évig tartó élet-halálharcz keletkezik így a magyar és a török közt. Minden magyar, a legutolsó közvitétől kezdve átérezte kötelességét. Bámulatos várvédelmek történnek. A magyar vitézségnek, hősiességnek, hazaszeretetnek örökké ragyogó példái emelkednek ki. Oly nevekkal találkozunk, mint Losonczy, Szondi s Dobó, kik Temesvár, Drégely s Kger védelmében tűntek ki.

A fény mellett azonban még jobban észrevehető az árnyék. A magyar katonák és vezérek vitézsége s hősi halála mellett rútt feladást vagy gyáva megtiltást látunk ott, hol idegen zsoldosokra vagy zsoldosvezérekre bi/ták a várat, mint az történt az erős láppá s Szolnok váraknál.

Castaldo Erdélyben azzal akarta katonái zsarolásait enyhíteni, hogy a Martinuzzitól létesített tordai uniót felbontotta s elengedte az adózást. De Ferdinánd így sem tudta megtartani Erdélyt. A rendek Szulejman parancsából visszahívták János Zsigmondot (1556.) s maguk verték ki Castaldót. Kiszakadt ezzel Ferdinándtól Erdély és a Tiszavidék. Szulejman már most hajlott a békére, a mely létre

is jött 1562-ben. Értelmében Ferdinánd a nyugati s az éjszaki részekért 30.000 arany évi adót fizet.

A békét két évvel élte túl Ferdinánd. Utóda **Miksa** (1564—1576.) János Zsigmonddal vette fel újból a harczot. A 72 éves szultán még egyszer fegyvert fogott pártfogolja érdekében. Zrínyi Miklós Szigetvár védelmében megtörte azonban a török erejét, maga az agg Szulejman még a vár megvétele előtt lehelte ki lelkét (1566.).

Szelim az új szultán kibékült Miksával (1567.). János Zsigmondnak pedig nyugtot parancsolt. A boszús János Zsigmond most Miksával szövetkezik a török ellen. Erdélyt a török pusztításoktól megmentette János Zsigmondnak bekövetkezett halála (1571.).

János Zsigmond. midőn kibékült Miksával, lemondott a királyi címről. Végleg megalakul így az **erdélyi fejedelemség**. Halálával az erdélyiek fejedelmén **Báthory Istvánt** választották meg Békés Gáspárral szemben. Majd meg. hogy Báthory István lengyel király lesz (1576.), ez bátyjára **Kristófra** bizza Erdélyt. Kristófot pedig fia **Zsigmond** követte a fejedelemségben (1586.).

4. A 15 éves török háború. Erdély beavatkozása a háborúba.

A hazájáért, családjáért folytatott harczok a magyart megedzették. Régi harczias erényei megújulnak. A hadtudományban is előhaladást tesz. A török hatalom ellenben Szulejman halála óta folyton hanyatlóban van.

1567. óta a békét ismételten megújítják. Névleg tehát béke van. de tényleg nem. A végeken a harczok szakadatlan folynak, azzal a különbséggel, hogy várat békében ágyúval nem ostromolnak. Nagyobb erővel a háború **Rudolf** (1576—1608.) uralkodása alatt tör ki.

Rudolf az uralkodás gondjait testvéreire s tanácsosaira bízta. Maga prágai palotájába vonult vissza, hatalma megszilárdulását a bölcsek kövének feltalálásától várta.

A perzsa háborúk befejezte után a török Sziszek alatt nagy vereséget szenvedett. Szinán nagyvezér

a szultánt erre újabb hadjárat megindítására veszi rá. A háborúskodás 15 éven át szakadatlan folyik (1591—1600.).

Szinán kisebb várakon kívül az erős Győr várát veszi meg Hardeck gróf árulása következtében (1594.). A magyar mezei hadak Pál ily vezérlete alatt a budai basát verik meg, majd meg Nógrádban foglalnak el több várat.

Nagy óbb jelentőségű lesz a hadjárat, midőn Erdély is beavatkozik. Báthory Zsigmond szakít a örökkel s Rudolf-fal szövetezik. A politikáját ellenző főrendeket vérpadra viteti.

Politikáját igazolja a *gyurgyevói* diadal (1595.). A következő évben magyar és erdélyi hadak együttesen vívják *Mező-Keresztesnél* a háromnapos nagy ütközetet. A diadalt veszteséggé változtatja a magyar hordák zsákmány vágya.

Kitűnik, hogy a török túlereje nincs már meg. Vlagyar és török körülbelül egyenlő erővel áll izemben egymással. A további harcok kiemelkedő nozzanatai, hogy a magyarok Győrt veszik vissza, a török pedig Kanizsát foglalja el.

Erdélyre Zsigmond ingatag politikája hozott szerencsétlenséget. Átadta Erdélyt Rudolfnak, de négy háromszor visszatért s „négyszer szállott ki Erdélyből ördögnek“. Nyolcz év alatt 12-szer cserélt urat a szerencsétlen ország. Báthory Endre bíbornok, Mihály vajda, Básta, Székely Mózes s Rádul vajda boldogították hosszabb rövidebb ideig az országot.

5. Bocskai István felkelése.

A német származású királyok nem bíznak a magyarban. A várakban idegen zsoldosokat alkalmaznak. Ezek az országban a törökkel versenyt pusztítanak. Ezen bajokat tetézik a Habsburg királyok alatt a napirenden lévő alkotmánysértések, idegen tanácsosokra hallgatnak, a nádori méltóságot nem töltik be. Pénz- és katonai ügyeinket egészen Bécsből intézik.

A vakbuzgó Rudolf alatt ezekhez még a vallás-üldözések járulnak. Midőn pedig a rendek az 1604. országgyűlésen vallási sérelmeiket feszegetik, a hozott 21 tziikkhez Rudolf önkényt a 22-et csatolja, amelyben a vallásügyek tárgyalását eltiltja.

A felvidéki rendek ezen önkénykedésre megtagadják az adófizetést. A bécsi kormány nem retten vissza az erőszaktól sem. A török háború nyomoraihoz most a német háború nyomorai járulnának. De a nemzetnek szabadítója akad kismarjai **Bocskai Istvánban**.

Bocskai megyeri a hajdúkat s ezek segítségével elfoglalja Kassát, majd az egész Felvidéket Pozsonvig. Rudolf tanácsosai Bástát küldik ellene. Alig hogy hadai kivonulnak azonban Erdélyből, a rendek Medgyesen fejedelmükké választják Bocskait (1605.), ugyanazt teszik a magyarországi rendek Szerencsen.

A török örömében nem csak hogy elismeri, de még koronát is küld neki. A higgadt embert nem ragadja el szerencséje. Nem koronáztatja meg magát, mikor a magyarnak van koronás királya. Királyát akarja a nemzettel kibékíteni s biztosítani a nemzetnek alkotmányát s vallásszabadságát.

A Mátyás főherczeggel folytatott tárgyalások eredményeként a **bécsi béke** (1606.) tervei egy részét megvalósította. Biztosítja ez a szabad vallásgyakorlatot. megígéri a nádori szék betöltését s más sérelmek orvoslását a következő országgyűlésen. Erdély és a részek fejedelmének Bocskait ismeri el.

Nagy fegyverhatalmával a harczoló feleket is békére kényszeríti, Ugyanazon évben létesül a **zsitvatoroki béke**. Az első béke, hol a szultán a „bécsi királyt“ vele egyenrangú hatalomnak, császárnak ismeri el s midőn többé évi adót nem fizetnek.

A zsitvatoroki béke véget vet a 15 éves háborúnak s megvalósítja Bocskai másik tervét: az országnak a nyugalmat visszaadja.

A nagy embernek még azon év végén bekövetkezett halála azonban csaknem véget vetett a sikereknek. Rudolf nem akarja a bécsi békét elfogadni. A }már-már megújuló felkelési Mátyás főherczeg csendesíti le. kit a család képviselével megbízott. Szövetkezik ez a magyar, osztrák s a morva rendekkel és fegyver erejével kényszeríti Rudolfot, hogy Magyarországról s az örökös tartományokról lemondjon (1608.). (Csehországot tartja meg).

A magyarok most **Mátyást** (II.) választják meg királyuknak (1608—1619.) s tartják az 1608. koronázás előtti és koronázás utáni országgyűlést. Törvénybe foglalják a bécsi békét, nádort választanak

s megállapítják az országgyűlés két házának a tagjait.

Kiegyenlíti ez az országgyűlés az alkotmány és a királyi hatalom közötti ellentétet.

6. A török hódoltság.

Budának 1541-ben történt elfoglalásával megkezdődik a töröknek a betelepülése hazánkba. Az ország 3 részre oszlik. A nyugati s az északi keskeny területen a magyar király uralkodik, közép-pontja Pozsony. Az ország közepe Budával a tői'öké. Erdély s a tiszai vidék az erdélyi fejedelmeknek hódol, a kik udvarukat Gyulafehérvárott tartják.

A király az országgyűléseket Pozsonyba hívja össze. A nemesség nem fejenkint jelenik meg, hanem a megyék követeket küldenek. A fő- és köznemesség ez időben már külön-külön folytatja tanácskozásait.

A török az elfoglalt területeket a kormányzás tekintetében 4 vilajettra s 25 szandzsákságra osztotta. A földbirtokot a szultán a hűbéres szpahinak adományozza. A jobbágnak nem csak a nagy adót, harácsot kell megfizetnie, hanem még földesura is adót, tizedet szed tőle. Sőt a hódoltsági jobbágy magyar s török részre egyaránt adózik. Minthogy a falu felelős a töröktől kivetett adóért, más menekvés nincs, mint a falustól való megszökés. Keletkeznek a népes alföldi városok.

A királyi Magyarországon is csak rosszabbra fordult a jobbágy sorsa. A végeken a török rablásoknak van kitéve. A váraknál pedig a közmunkát s a fuvert végzi. A várak fentartása, a zsoldosok ellátása az adók folytonos emelését vonják maguk után. A nemesség a jobbágy helyzetén a **szabad költözködés** visszaadásával iparkodik segíteni (1547).

A terheiktől szabadulni akaró pórok az egy s más okból közéjük keveredtel nemesekkel a **szabad hajdúk** csapatait szervezik. Ezek vagy a megyék s fejedelmek zsoldjában vagy saját szakállukra harcolnak a török ellen. A törökkel a harcot kívülök a várak őrsége folytatja. A várakban eleinte a nemesség húzódik meg, utóbb azonban a királyi kormány idegen **zsoldosokkal** tömi meg a várakat.

A harc a 16. században csaknem teljesen védelmi. Mezei had nincs. Az urak bandériumaikat nem tudják kiállítani. A nemesség általános felkelése nem lehetséges. A nemesség *részleges felkelése* marad meg megyénként az alispán vezérlete alatt.

A megyék válnak e korban mindjobban nemzetfönttartó intézménnyé. Egyöntetű fejlődésüket a Tripartitum biztosítja. Az országos törvényszékek szünetelésével a *megyei törvényszékek* lépnek előtérbe. Elnökük az alispán, tagjai a választott táblabírák. A főurak perei is ide utalvák.

A megye érezeti hatalmát a hódoltsági területen is. Sőt a hódoltságba eső megyék gyűléseit a szomszédos be nem hódolt területen tartják meg. A folytonosság nem szakad meg. A török kiűzetése után, mintha mi sem történt volna, folytatja a megye működését.

7. *Reformatio, ellenreformatio.*

Pázmány.

A kereszténység egységét a 16. században megbontotta a reformatio. Az új vallások utat találnak hazánkba is. Az ország bonyolult helyzete csak elősegíti terjedésüket. Luther, mind Calvin tanai buzgó hirdetőkre találnak. Amannak terjesztésében Stöckel, Honter s Fiseher fáradoznak, emezében pedig Dévai Biró Mátyás, Melius-Juhász Péter s mások különösen a Tiszavidék magyarsága között. Erdélyben a lutheránus s a kálvinista hit mellett meghonosodik az unitárius vallás is, szervezi Dávid Ferencz. Kívülök itt találjuk még a szombatosok felekezetét.

Urak és jobbágyok a 10. században nagyrészt az új vallásokat követik hazánkban. Úgy hogy az e századbeli Magyarországot protestáns országnak mondhatjuk. Hiba, hogy a nemzetiségeket az új vallások még jobban szétválasztják. Luther tanait a németek. Calvinéit a magyarok követik.

Az új vallások terjedésének, mint Európaszerte, hazánkban is az ellenreformatio vet véget. A katolikus vallás, miután reformálta magát, tanait pedig körvonalazta, megkezdí a harcot. A cél. nem csak útját állani az új vallások terjedésének, hanem a

már elfoglalt teret is visszahódítani. Az ellenreformatio katonái a jezsuiták. Ezeket hozza be Magyarországra Oláh Miklós primás (1561), Erdélybe pedig Báthory István.

Az új vallások ellen harcolók küzdelmét nagyobb siker akkor koronázza, mikor **Pázmány Péter** állott az élőkre. Egyszerű jezsuitából lesz esztergomi érsekké (1616). Csodálatos ékesszólásával magával ragadta hallgatóit, nagy tudományával legyőzte képtelkedésüket. Tözsgyökeres magyarsággal irt könyveivel (Kalauz) leverte ellenfeleit (Alviczi, Komáromi, Csipkés). Egyedül mintegy 30 főrangú családot nyer meg újból a katolikus vallásnak. Nagyszombatban az Oláhtól alapított jezsuita-főiskolát egyetemmé fejlesztette. Katolikus buzgalma azonban nem tette elfogulttá Erdélyt illetőleg. Jól tudja, hogy Erdély nélkül „gallérunk alá pökik a német.”

Az ellenreformatio sikerét mutatja, hogy a 17. században többségre jutnak az országban a katolikusok.

8. Erdély szerepe a 30-éves háborúban.

Bethlen Gábor. I. Rákóczy György.

Az ellenreformatio küzdelmei fegyvert adtak Németországban úgy a protestánsok, mint a katolikusok kezébe (unió. liga). Mátyás békés uralkodása csak késleltette a harcz, kitörését. Annál elkeseredettebben folyik az, midőn a buzgó **II. Ferdinánd** (1619—1637) lép Mátyás örökébe. Beleavatkozik egész Európa s meg sem szűnik harmincz éven át (1618 — 1648).

Magyarországon a bécsi béke biztosította ugyan a vallásszabadságot, de félő, hogy a békés térítést itt is erőszak váltja fel s hogy a vallásszabadsággal az alkotmány is veszendőbe megy. mint Csehországban. Hogy nem úgy történt, azt a kis Erdély akadályozta meg.

Erdélyben Bocskait Rákóczy Zsigmond, majd az erőszakos Báthory Gábor követte. Báthory zsarnok uralma a rendeket Bethlen Gábor pártjára kergette. Miután Báthory! saját hívei megölték. Bethlen, a legnagyobb fejedelem, jutott az erdélyi trónra (1613-1629).

Bethlen Gábor nagy volt a harcban. nagy a béke műveiben egyaránt. Erdély oly virágzó jólétnek örvendett uralma alatt, mint soha azelőtt. Kém feledkezik meg az anyagi jólét fejlesztése mellett a szellemiekről sem (enyedi collegium).

Erdély uralma alatt nagyhatalmi szerepet játszik. Európa leghatalmasabb államai, mint egyenrangú féllel szövetkeznek vele a 30 éves háborúban. Ferdinánd nagy hatalma háromszor fegyvert fogat vele, de míg ő győzött, szövetségesei mindig veszítenek. Kénytelen így megújítani a bécsi békét Nikolsburg (1622.), Bécs (1624.), majd Pozsonyban (1626.). Ferdinánd e békék alapján fentartani ígéri hazánknak mind vallási mind politikai szabadságát.

Győzelmei után királylyá is megválasztják hívei, bár egész Magyarország a kezében van, nem koronáztatja meg magát. A koronázás az esztergomi érseket illeti, nem prédikátorát.

Midőn Ferdinánddal a török kiverésére akar szövetkezni, Becsben elutasítják. Politikáját éppen oly gyanúval kísérik, mint Martinuzziét.

A halál akkor ragadta el, a 43 ütközetben részt vett nagy fejedelmet, midőn sógorával, Gusztáv Adolffal készül Ferdinándot két tűz közé szorítani.

Utóda **Rákóczy György** (1630—1648.) nem folytat európai politikát, országa boldogító sónak szenteli idejét. A mikor pedig a francziáknak s a svédeknek sikerül őt bevonni a háborúba, hamar megbékél **III. Ferdinánddal** (1637—1657.) Linczben. A linczi béke az előbbieknak vallási pontjait egészíti ki.

A török már féltékeny Erdélyre, Rákóczvt eltiltja a háborútól. A magyarországi nemesek sem pártolnak Rákóczyhoz, mint az előbbi felkelésekben történt. Ez Pázmány működésén kívül **Esterházy Miklós** nádor befolyásán múlt. Folyton békítgeti a 16. század e harmadik nagy magyarja a török és a német pártot. A török kiverésére akarja őket egyesíteni.

A 30 éves háborút befejező béketárgyalásokra meghívták Rákóczy követeit is, de a fejedelem nem küldötte el. Hiba volt, mert Magyarország és Erdély kimaradtak így a westfáliai békéből s nélkülözték, ennek folytán a nemzetközi biztosítást.

9. A töröknek új hódító tervei. Erdély bukása. A vasvári béke.

A linczi békét becikkelyezték, a vallás-üldözés azért még sem szűnt meg. A helyzet még rosszabbodik, midőn III. Ferdinánd trónját fia, **I. Lipót** (1657—1705) foglalja el. Az uralkodása alatt történt minden rossz lelkének két érzületéből: a korlátlan uralomvágyból s térítési vágyból folyik. Gonosz tanácsadói ezen érzelmeivel élnek vissza.

A független Erdély eközben virágzik, Bethlen óta alig is fűzi valami a portához. De Köprili Mohamed nagyvezér új életet önt a hanyatló birodalomba s feléleszti a török hódító politikáját. Lengyelországra vágyik. E politikának azonban útjában áll a hatalmas Erdély.

Szálka a gazdag Erdély mind a német mind a török szemében. Alkalmatlan időben szövöi hát **II. Rákóczi/ György** nagyravágyó terveit. A lengyel korona elnyerésére 'szövetkezik X. Károly svéd királyival. De rövid időre cserélhette fel a fejedelmi süveget a koronával (1657). Szövetségese magára hagyja, mert Lipót a dánokat izgatta ellene. Rákóczyt meg a lengyelek s a töröktől ráküldött talárok szorongatták. Fényes serege tatár fogságba kerül, maga csak nehezen menekül vissza Erdélybe.

Rákóczynak meggondolatlan politikája nem csak trónjába került, de még Erdélyt is a romlásba sodorta. Szokatlanul **Rhédeyt**, majd **Baresayt** nevezte ki a török fejedelmekké. A trónért való küzdelem, meg háromszoros török hadjárat minden keservét zúdította a boldogtalan országra. Lipót közbenjárása majd beavatkozása csak rontott a dolgon. A Rákóczy utódává választott **Kemény János** szintén életével fizette meg vállalkozását (1662).

A független Erdély elbukott, a török **Apaffyt** tette meg fejedelmmé.

A török hódításait már Rákóczy halála után Nagyvá rád megszállásával kezdte meg (1060) s folytatja Érsekújvár elfoglalásával (1663). Alontecuccoli császári vezér húzó-vonó taktikája nem segít a bajon. **Zrínyi Miklós** a nagy költő s államférfid az. a ki nem csügged. Nem csak szóval, hanem példájával akar lelkesíteni. Mint a támadó hadjárat híve az 1663, 64. téli hadjáratban visszafoglalja Pécsét s le-

rontja a Szulejman építette eszéki hidat, a török sereg átjáróját. Egész Európa ujongva üdvözli a lánglelkű vezért, csak a kormány hallgat elismerésével. Ismét Montecuccolira bízza a fővezérletet, a ki aztán tétlenül nézi mint rontja le a török Zrínyi várát, Zrinyt. Csak akkor száll szembe a nagyvezérrel, midőn az örökös tartományokat félti. *Sz. Gotthardnál* fényes diadalt vesz a törökön (1661).

A győzelmet a szégyenteljes *vasvári béke* követte. Minden a török kezében marad, a mit elfoglalt. Kitűnik, hogy a német nagyobb ellensége a magyarnak, mint a török.

10. A Wesselényi-féle összeesküvés. Kurucz-labancz világ.

A vasvári béke a király leghívebb alattvalóit is kormánya ellen hangolta. Az ország legfőbb méltóságai szövök titokban a terveket, hogy az ország baján segítsenek. Wesselényi, a nádor áll élükön, vele tartanak Nádasdy országbíró, Zrínyi Péter, horvátiján. Rákóczy Ferencz s Frangepán. Á tervezgetések közben hal el Wesselényi, Zrínyi után a másik vezető szellem. Kátyúba is jut az egész összeesküvés. Készületlenül tűzik ki a zászlót Zrínyi és Rákóczy. Még nagyobb baj. hogy kegyelemre megadják magukat.

A legnagyobb visszatörlesztés veszi most kezdetét. Zrínyi, Frangepán s Nádasdy a vérpadon múlnak ki. A pozsonyi törvényszék meg nap és nap mellett Ítéli el az összeesküvés gyanúja alatt álló protestánsokat. A kuruczok első támadásának a visszaverése után pedig egyenesen *felfüggesztik az ország alkotmányát* (1673).

Ampringen Gáspárt, a német lovagrend nagymesterét nevezték ki teljhatalmú kormányzóvá.

A rettenetes kurucz-labancz küzdelem veszi most kezdetét. Szomorúbb korszaka alig van történelmünknek. Nem rendszeres harcot folytat itt a német és a németpárti magyar a németellenes kuruczczal, hanem valóságos irtóháborút. A legválogatottabb fogásokat gondolják ki, hogy mint pusztítsák egymás életét és birtokát.

XIV. Lajos győzelme s a császár kudarcza csak növeli a kuruczok bátorságát. Szervezkednek, a

mint XIV. Lajos szövetkeznek velők (1577) s kiváló vezérük akad az ifjú *Tökölyi Imre* grófban. Lipót is kénytelen komolyan számot vetni a felkelőkkel, a kibontakozást keresi. Más mód nem lévén, kénytelen a *soproni országgyűlésen* visszaállítani az alkotmányt s betölteni a nádori méltóságot is (1581). De a kuruczok nem bíznak már a bécsi kormány őszinteségében, a török szövetségével még nagyobb erővel készülnek a harcra.

11. A 10-éves fölszabadító háború.

A török Magyarországot a vasvári béke óta békében hagyta. Háborúja Lengyelországgal volt. de itt Szobieszky János súlyos csapásokat mért rá. Kara Musztafa nagyvezér, minthogy a felkelők különben is nógatták, a Szulejmanét is fölülmuló sereggel Bécset támadja meg. Szobieszky lengyel király segítségével azonban megmentette Bécset. A töröknek közelálló győzelme súlyos vereséggé változott (1583. szept 12.).

Bécs felmentését a párkányi diadal, majd Esztergom megvétele követte. Kezdetét veszi ezzel hazánkban a 10 éves felszabadító háború.

A nemzet is belátja, hogy végre valahára a Habsburg házba vetett remények megvalósulásukhoz közelednek. Mind tömegesebben hagyják el Tökölvit és pártját. Nem csalódnak. A következő három év sikerei, míg egyrészt a törököt ejtik kétségbe, másrészt Buda visszafoglalását készítik elő. A török Tökölyi elfogatásával egészen megbontja a kurucz pártot.

A 100-ezer főből álló nemzetközi sereg, köztük 15 ezer magyarral, 1586. jun. 18-án fogja körül Budát. Hiába való az őrség vitézsége, hiába jön a nagyvezér fölmentő sereggel, „Törökország kulcsa,“ a Budának nevezett romhalmaz Lothringeni Károly fővezér birtokába jut (1686. szept. 2.). Petneházy Dávid, volt hajdúkapitány és Fiáth János az elsők a falakon.

Buda visszafoglalása az ország egyesítéséhez vezet. Egyik erősség a másik után kerül most a keresztények birtokába. A következő évben a Lothringeni herczeg Mohácsnál nyílt ütközetben is nagy

diadalt arat. Sőt az 1688. évben már Szerbiában hordozzák meg a keresztények diadalmas zászlóikat.

Erdélyt ingatag politikája szintén bukásba sodorta. A helyett, hogy a császár-királylyal karöltve a felszabadítás munkájában venne részt, az időt alkudozásokkal tölti. Addig alkudozik, míg nem a mohácsi győzelem után Lothringeni Károly megszállotta a fejedelemséget (1687). A teljes megaláztatástól a töröktől fejedelemmé tett Tökölyinek zernyesti diadala mentette meg. Ezt követte a **Leopold-féle diploma** kiadása (1690), amely Erdélynek a magyar királysághoz való viszonyát egész 1848-ig szabályozta.

Rövid időre ugyan utóbb még a törökre mosolygott a szerencse, de a 90-es évek nagy vezérei kiköszörülnek a csorbát. Badeni Lajos **Szalánkeménél** (1691). Savoyai Jenő pedig Zentánál (1697) vívják ki nagy diadalaikat.

Mindkét fél hajlandósága a **karloviczi** békére vezet (1699), amelynek értelmében csak a Temesvidék marad meg a török kezében.

12. Az ország felszabadításának a következményei. Központosítási törekvések.

Az ország felszabadításában önálló magyar hadsereg nem vesz részt. Hamar kitűnik, hogy a nagy Zrínyi jól látott, midőn azt mondotta, hogy baj lesz, ha a császár-király egyedül menti fel az országot.

A törekvéseknek csak előhírnökei gyanánt jelentkeznek: a protestánsok üldözése, a zsoldosok további zsarolásai s a mindenütt összeesküvést látó némely túlbuzgó tábornoknak Őrjöngése (Caraffa, Eperjes).

Ily előzmények után a legrosszabb előjelek közt ült össze a **pozsonyi országgyűlés** (1687). Ezen országgyűlésen nem csak hogy a fiág örökösödésének az elfogadását erőszakolta ki a kormány, de a nemzetet az aranybulla záradékáról is lemondatta. Az örökösödési törvény értelmében megkoronázott I. Józsefnek a hitlevele pedig tág teret nyitott a kormány önkénykedésének.

A kormány már ezen országgyűléstől bizottság kiküldését kívánja, a mely a czélszerű újításokat megtenné az országban. A rendek éltek a gyanúperrel, nem teljesítették a kormány kívánságát. Ekkor a kormány maga nevezett ki ily bizottságot Kollonich Lipót elnöklete alatt.

A bizottság munkálatait a Bécsbe hívott főrendekkel akarják elfogadtatni (1696), hogy meglegyen a törvényes látszat. Széchenyi Pál érsek hazafias magatartásán azonban ez hajótörést szenvedett. Kolonichot ez meg nem riasztja, önkényüleg hajtatja végre az újításokat.

Voltak ugyan közöttük czélszerű újítások, de egészükben károsak voltak a nemzetre. A cél volt, hogy az örökös tartományok mintájára kormányoztassék az ország, hogy az ott divatos adórendszert honosítsák meg, hogy a nemzetet fönttartó nemesi rendet kiváltságaitól foszszák meg, hogy térítések és telepítésekkel katholizálják az országot. Majd pedig, ha a már úgy is elszegényedett nemzetet a nagy adók egészen kimerítették, a zsoldosoknak minden képzeletet fölülmúló garázdálkodásai megtörték: a német birodalomba vigyék be, mint választó királyságot, hogy a Habsburgok császárságát annál inkább biztosítsák.

Nem is gondolták, hogy az elcsigázott nemzet egy ujabl) felkelési tudjon támasztani, pedig csak alkalmas vezér kellett, hogy a szívekbe fojtott keserűség fegyveres ellentállássá változzék át.

13. Rákóczy Ferencz szabadságharcza (1703-1711).

A nemzeti felkelésnek alkalmasabb vezére nem lehetett, mint II. Rákóczy Ferencz, az erdélyi fejedelmek sarjadéka. Maga is tapasztalta és érezte az elnyomatás keserű következményeit. Az alkalmas pillanat a zászló kibontására érkezett, midőn a spanyol örökösödési háború kitört s az idegen zsoldosok nagy része elhagyta az országot. Összekötetésbe lép azért XIV. Lajossal, de Longueval, kit a levél átadásával bízott meg, elárulja. Nagyatyjának. Zrínyi Péternek sorsától csak szökése mentette meg.

Lengyelországban azután csakugyan sikerült XIV. Lajossal az összeköttetést megtalálnia. 1703-ban lépte át a határt, de a nemesség eleinte tartózkodó állást foglal el. Kiáltványának közzététele után azonban nincs senki az országban, ki önzetlen hazaszeretetről s ügye igazságáról meg ne volna győződve. Általános lesz a felkelés a hazában.

Sikerrel bíztat minden, XIV. Lajos győzelmei s a felkelők térfoglalása egyaránt. S bár utóbb Rákóczy és XIV. Lajos nagy csatákat vesztenek (Nagyszombat, Hochstadt). az ország azért egészében Rákóczyénak mondható 1704-ben. sőt az erdélyiek éppen ekkor választják meg fejedelmükké. A magyarországi rendek is jogalapot adnak Rákóczy állásának, midőn *szövetkezett rendekké* alakulva *vezérlő fejedelemnek* választják Szécsényben (1705.)

Mindinkább előtérbe lépnek azonban a felkelés gyengéi. Nincs alkalmas, a hadvezetéshez értő vezér, bár guerilla vezérekben nincs hiány (Vak Rottván, Ocskay, Károlyi). Nincsenek ügyes tisztek, kik a legénységet begyakorolnák. Nincs pénz. a melyen hadiszereket, ruhát lehetne vásárolni és a zsoldot fizetni. A szükség a fejedelmet rézpénz verésre kényszeríti (libertások).

A bajt növeli, hogy XIV. Lajos hadiszerecséje letüntével mind kevesebbet törődik a felkelőkkel, a mikor pedig az *ónodi detroiti zatioba* vitte bele őket (1707). egészen magukra hagyja.

A lelkesedés tart tovább is, de nincs meg az eredmény. Nagyobb ütközeteket a rendes hadsereggel szemben ezután sem tudnak megnyerni (Trencsén 1708. Romhány-Vadkert 1710.) A dühöngő pestis szintén bomlasztólag hat.

Az alkudozások közben többször megújulnak, de célhoz nem vezetnek. Lipót hallani sem akar a külföldi garantiáról s Erdély függetlenségéről. Ily alapon nem akar egyezkedni a Lipót örökébe lépő *I. József* sem (1705—1711). József, hogy békés -zándékát kimutassa, még akkor is, midőn a Felső-Tisza vidék kivételével minden a kezében van. Pálffy Jánost teszi meg fővezérré s felvéteti vele újból az alkudozás megszakadt fonalát. Károlyi Sándor Rákóczy tudtával indítja meg a tárgyalást, de utóbb ellenére köti meg a *szatmári békét* (1711).

Ezt a kegyes József már nem érte meg, de

özvegye, majd utóda III. Károly is megerősítik a békét.

A szatmári béke biztosítja mindazt a miért a háborút vívták: Magyarország és Erdély szabadságát s a protestánsok szabad vallásgyakorlatát.

Rákóczy a neki biztosított amnestiát nem fogadja el. idegen földön. Rodostóban fejezi be életét (1735).

VII. A nemzet és a dynastia kibékülése. Az újkori államintézmények.

1. A reformok III. Károly (1711—1740) korában. A *pragmatica sanctio*.

A szatmári békével a nyugalom évei következnek be az országban. Abba marad az a csendes küzdelem is. melyet eddig a király és a nemzet, egyfelől a királyi hatalom gyarapításáért, másfelől a nemesi kiváltságok fentartásáért vívtak egymással. 111. Károly kedvében jár a nemzetnek, ennek a következménye, hogy a kölcsönös bizalom király és a nemzet között helyre állt.

Az országnak a kor megkívánta igények szerint való berendezésében király és nemesség egyaránt buzgólkodnak. A király hatalma érdekében, a nemesség. mert érzi hazánk elmaradottságát. Az 1712-15. és az 1722-23. országgyűlésektől megvalósított reformok kiterjeszkednek törvényhozásra, közigazgatásra, törvénykezésre s az országnak katonai, pénzügyi és politikai viszonyaira.

A törvényhozásban alig történik valami lényegesebb átalakítás, mint a *kerületi illékek* rendszerlést A közigazgatásban már nagyobb az újítás. A felállított *kormányzások* gyökerei ugyan a történelmi múltba nyúlnak vissza, de teljesen új szervezetet kapnak. így a *kir. cancellaria*. mely a király felségjogait kezeli: székhelye Becs. A *kir. helytartótanács* Pozsonyban, mely az ország legfőbb igazgatását hivatott vezetni.

A törvénykezés terén elsőfokú bíróságok az *úrissék*, a *megyei* s a *városi törvényszékek*. A megyei

törvényszéktől felebbezni lehetett a *kerületi táblák*-hoz (4). innen pedig a *királyi kúriához*, mely most (1723) két táblára oszlik: hétszemélyes táblára és kir. táblára. A városi törvényszékektől részben a személynökhöz. részben a tárnokhoz felebbezték a polgárok peresügyeiket.

Az ország pénzügyeinek a kezelését a *magyar udvari kamara* feladatává tették. Pozsonyban, utóbb Budán székel, még is a bécsi kamarától függött.

A kormányzések daczára a megye teljes autonóm jogot élvezett. A megyékbe összpontosult köznemesség mindinkább nemzetföntartó elemmé válik. A főnemesség elidegenedése veszi már ekkor kezdetét.

Átalakul a honvédelem is. A nemesi felkelést elvben féntartják ugyan, de a közszükségletnek jobban megfelelő *állandó hadsereget* szervezik. Állandósítják a portális katonaságot, mert tagjait a jobbágyok közül toborzák vagy fogdossák.

Az állandó katonaság maga után vonja az állandó adó behozatalát. Az adót egy meghatározott összegben az egész országra vetették ki

Mindezen intézkedések a királyi hatalom emelésére szolgáltak, annál is inkább, mert a kormányzések tagjai csak a királynak voltak felelősek.

Nem érintették az újítások a nemesség kiváltságait. Károly kímélte a nemességet, mert szüksége volt jóindulatára. Utolsó férfi tagja volt a Habsburg családnak. a nőág örökösödését akarja elfogadtatni. Teljesíti kívánságát a nemesség, midőn az 1722 23. országgyűlés 1. 2. és 3. cikkében elfogadja a *pragmatica sonctiót* azzal a kikötéssel, hogy az országot saját alkotmányos törvényei szerint kormányozza a király. A nemzet és dynastia tehát egyaránt leköti magát. Egyúttal szentesítik e törvényezikkek Magyarország és az osztrák tartományok között fenálló *personal uniót*.

Felszabadul hazánk területe a török uralom alól is teljesen. Két háborút visel a törökökkel (1716—18, 1737—39). Az elsőben nagy siker kíséri fegyvereit. Nemcsak a Temesvidékét foglalják vissza vezérei, hanem Szerbia és Oláhország jó része is Károly birtokába kerül. A másodikban a régi temesi grófságon kívül mindent elveszít.

Hazánk lakossága a szakadatlan háborúk alatt nagyon megfogyott. Kormány és egyesek egyaránt

telepítésekkel akarnak a bajon segíteni. A kormányt a németesítési és katholizálási szándék készíti főképpen erre. De rosszul számít, mert a települések legnagyobb részben a magyar elem gyarapodására vezetnek.

2. Mária Terézia (1740—1780).

III. Károly a helyett, hogy telt kincstárral és nagy hadsereggel biztosította volna leánya trónját, megelégedett a diplomatai alkudozásokkal. A következők mutatták, hogy rosszul számított. Az európai fejedelmek rögtön Károly halála után osztozkodni akartak Mária Terézia örökös birtokain. S most az annyiszor gyanúsított magyarság volt az, mely az örökösödési háborúban (1740-1748) megvédte a családnak birtokait némely olasz és sziléziai birtokok kivételével. A felbuzdult nemzet vitéségének eredménye volt szintén, hogy a császári méltóságot is visszakarta a család. A hét éves háborúban (1756-1763) ugyancsak a legnagyobb áldozatokra vállalkozott.

Mária Terézia nem is felelte el egész életében, hogy mivel tartozik a magyaroknak. Ha az alkotmány korlátain egyszer másszor túl lép, azt legtöbbször a nemesség szűkkeblősége idézi elő s a szándék, hogy a nemzetnek hasznára legyen.

Női tapintatával főurainkat egészen Bécsbe édesgeti s hogy a nemesség is megismerkedjék az idegen műveltséggel a magyar testőrséget létesíti. Némelyek azután testőrifjaink közül azok, kik munkásságukkal a magyar irodalom újjáalkotói lesznek.

Anyai gondoskodása nem feledkezik meg a jobbágyokról sem, kik az ország minden terhét viselik. *Urbáriumában* meghatározza a jobbágnak lehető legnagyobb kötelességét földesurával szemben.

Az országnak az anyagi érdekei szintén a szíven feküdtek a királynőnek, de sok tekintetben szándékainak útját állta az, hogy a nemesség ellenezte az adóemelést. Innen van azután, hogy a kormány a vámokból iparkodik magát kárpótolni. A behozott *vámrendszer* gyarmati rangra süllyeszti Magyarországot: nyersterményeit olcsó pénzért használja fel Ausztria, kezdetleges iparcikkeit pedig drágán adja Magyarországon. Így a visszacsatolt Fiume

(1776) sem lendített sokat kereskedelmünkön. Még a Zsigmondtól elzálogosított szepesi városokat s a Temesvidékét is bekebelezi az országba.

Fontosabbak azon intézkedései, melyeket az ország szellemi felvirágoztatása érdekében tett. Felújítja az apostoli királyi czímet s ebből kifolyólag kegyúri jogát korlátlanul gyakorolja. Püspökségeket alapít, főpapi javakat adóztat meg, az eltörült jezsuitarend birtokait foglalja le. Feleleveníti a *placetum regiumot*.

Gondját képezik az elemi s középiskolák alapítása. A gymnasiumokat állami felügyelet alá véteti s számukra a *Ratio Educationis*-ban egyöntetű tanmenetet állapít meg. Jogakadémiákat s bányászati akadémiát állít fel. Az orvosi karral bővített egyetemet Budára téteti át (1770).

3. II. József (1780—1790).

II. József ellentéte anyjának, mert míg az az alkotmányt és a rendi kiváltságokat tiszteletben tartotta, addig József egyenesen a rendi előjogok ellen intézi támadását. Célja sokféle vallásé, nemzetiségű s műveltségű országait egységes birodalomná olvasztani össze, hol egy legyen a nyelv, egyféle az igazgatás s törvénykezés. Alkotmányosság s a történelem folyamán kialakult jogok iránt nincs érzéke. Nem koronáztatja meg magát, hogy esküje ne korlátozza.

Hazánkban intézkedéseinek útját állotta a papság és a nemesség nagy hatalma. Ezen hatalom megtörése az, mi első sorban gondját képezi.

A szerzetes rendeket elválasztotta római főnökségeiktől, utóbb pedig eltörülte mind ama rendeket, a melyek nem foglalkoztak tanítással vagy betegápolással. Vagyonukból vallási és tanulmányi alapot szervezett. A főpapságot a római curiával való szorosabb érintkezéstől tiltotta el. A protestánsokról való gondoskodását a türelmi rendelet igazolja.

Hogy élénkebb szellemi mozgalmat teremtsen, megszünteti a cenzúrát. Az ifjúság nevelésénél az irányadó szempont, hogy az állam céljainak megfelelő polgárokat neveljen. Nem csak a középiskolák szervezését fejleszti Mária Terézia szellemében, hanem az állami felügyeletet ezeken kívül

még a seminariumokra is kiterjeszti. Az egyetemet Budáról Pestre helyezte át.

Az autonóm megyékbe tömörült nemességet megfosztja politikai, mint törvénykezési jogaitól. A 10 kerületbe beosztott megyékben kinevezett, nem választott tisztviselők vannak. Ezek hajtják végre a Budára helyezett helytartótanács rendeleteit. Az eltörölt városi és megyei törvényszékek helyét a felállított 38 első folyamodásé törvényszék pótolja.

A jobbágyokat kiveszi az úriszék hatásköre alól s a robottól akarja megszabadítani őket, továbbá megadja nekik a szabad költözködési jogot.

Az általános teherviselést készíti elő a föld fölmérésevel s a nép megszámláltatásával. Az ebből folyó tévedés szülte a véres Hóra és Kloska-féle lázadást Erdélyben.

Az igazgatás, törvénykezés s iskolák nyelvét a németet teszi. A koronát, nemzeti önállóságunk jelvényét a bécsi kincstárba viteti.

A nemzetiségünket s önállóságunkat fenyegető reformok már-már nyílt, felkelésbe hajtják a nemzetet. midőn a török háborúban is szerencsétlenség kíséri József fegyvereit. De szellemi nagyságát legjobban bizonyítja, hogy halálos ágyán rendeleteit mind visszavonja, kivéve a sajtó- s vallásszabadságot s a jobbágyokat érdeklő határozatait. Boldogítani akarta népeit, nagy szívét fájdalommal töltötte el, hogy éppen boldogtalanságukat idézte elő.

14. II. József reformjainak a következői.

A még Józseftől visszaküldött koronát kitörő lelkesedéssel fogadták az országban. Divatos lett a magyar ruha s a magyar nyelv a társalgásban, ez utóbbi tanítását az országgyűlés is kötelezővé teszi az iskolákban. Felkarolják s olvassák a magyar nyelvű irodalmi termékeket, a mi aztán az irodalomnak ad új lendületet. Szóval József rendelete figyelmessé teszi a nemzetet, hogy minő kincset kell őriznie nyelvében.

A megyék is a reactio terére lépnek. Egyik-másik egyenesen a Habsburg-Lothringen családnak a trónhoz való jogát vonja kétségbe. Nagyban készülnek a **II. Lipóttól** (1790 1792) összehívott

országgyűlésre. Megkezdí ez tanácskozásait Budán, folytatja utóbb Pozsonyban (1790—91). Ások lármának azonban más eredménye nem lett, minthogy megelégedtek a Mária Terézia korabeli törvényes állapotok visszaállításával. Kimondják, hogy Magyarország független ország, semmi más országnak alávetve nincs, saját törvényei szerint kell azt kormányozni (1791 X. t. ez.). A törvényeket a király és országgyűlés csakis együttesen magyarázhatják. Adót és ujonezot az országgyűlés adhat. Törvénybe iktatják a vallásszabadságot.

II. József reformáló törekvésének van még harmadik hatása is: a **reformok szükségességének az érzete**. Maga az országgyűlés reformbizottságokat küld ki. A francia s angol irodalom hatása alatt kiadott röpiratoknak meg se szeri se száma nincs. Mind politikai, mind társadalmi életünk ujáteremtését czélozzák ezek.

A kitört francia forradalom csak bátorítólag hat, sőt Martinovics apátot titkos társulatok alakítására vezeti. Részt vesz abban, vagy legalább tudomása van arról úgyszólva szellemi aristokratiánk minden egyes tagjának. A lelkes Laczkovics s a nagyeszű Hajnóczy támogatják Martinovicsot. Hajnóczynál találjuk meg először hazánkban a népképviselőten nyugvó alkotmányos királyság s a felelős minisztérium öntudatos elméletét.

A kormány megrémülve a francia forradalom túlzásaitól, a szabadelvű eszmék szülte mozgalomnak csak hátrányait látja. A legkíméletlenebb üldözést kezdi meg a liberálisok ellen az országban. Megijesztik az atya nyomdokait követő **I. Ferencz** (1792-1835) királyt is, úgy, hogy irtózáttal fordul el a reformoktól.

Martinovics hat társával a vérpadon végzi életét (1795).

5. Magyarország részvétele a francia háborúban. Szent szövetség.

A francia forradalmi mozgalomokban a trónok és a kiváltságos osztályok egyaránt veszedelmüket látták. Már II. Lipót köt védelmi szövetséget a porosz királylyal. A francia minisztérium a szövetségkötésre hadüzenéssel válaszol. De a háború kitörését Lipót

nem érle meg, Ferencinek kellett a francziákkal felvenni a harczot.

Mintegy negyed századon át (1793—1815) foglalkoztatják a francziák s nagy császáruk Napóleon egész Európát. A harczok súlya legnagyobb részben Ferenczre, a császárra nehezedik. Mint Mária Terézia korában, most is a magyarok hozzák a legmesszebb menő áldozatot emberben, pénzben és élelmi szerekben. Országgyűléseink mást sem végeznek, csak adót és katonát szavaznak meg. Nem ingatják meg a nemzetet hűségében még Napóleon csábító szavai sem. A nemesi insurrectio is több ízben kiáll, legutoljára 1809-ben. Kitűnik, hogy hadsereg számba már nem jöhet. A nemzetnek tehát nincs hadserege.

A kor követelte reformokat következetesen elodázzák. bár még 1808-ban is egynek vallja magát a király a nemzettel és az alkotmány védelmére hívja fel azt. Nem talál visszhangra az az ajánlat sem, hogy a monarchia súlypontját Budára helyezze át a király. A régi traditiókkal nem tudnak szakítani a Habsburgok. Midőn a német-római császárság elhomályosul Napóleon császársága mellett, felveszi Ferencz az osztrák császári czimet (1804), majd meg hogy Németország egészen Napóleon befolyása alá jut, letesz a német-római császári czím használatáról (1806). Kimondja azonban, hogy az új czím Magyarország alkotmányát semmiben sem érinti.

A rossz pénzgazdálkodás még fokozza az általános nyomort. Midőn a nép az adót már nem tudja fizetni, a kormány meg kölcsönt nem kaphat, papírpénzt bocsát ki. A mikor pedig már nagyon elszaporodott az értéktelen papírpénz, a *devalvatiót* mondják ki (1811). Százvezreknek adta ez kezébe a koldusbotot.

A szövetségesek Napóleon leverése után a bécsi congressuson Európa politikai térképét rendezik, nyomban meg rá Ausztria-Magyarország, Poroszország és Oroszország fejedelmei a *szent szövetséget* alkotják meg (1815). A izéi, hogy a szuronyok hatalmával minden szabad mozgalomnak útját állják, szóval a régi rend uralmát biztosítsák továbbra is.

1812 után a magyar országgyűlés sem ül össze többé 12 éven át. Metternich a szent szövetség mindenese nem tört ugyan nyíltan a magyar alkotmány ellen, de nem vesz arról tudomást. Harmadízben

fenyegeti veszély az ország önállóságát. A megyéket a nyakukra küldött *helytartókkal* hallgattatják el. A hazának munkás fiait az országot elárasztó kémek kényszerítik a közügyektől való visszavonulásra. Az iskolák tanmenete s a szellemi zárrendszer, melylyel az országtól a külföld irodalmi termékeit tartják távol, a szellemiekben általános elmaradottságot idéznek elő. A már feleledt öntevékenység abbanmaradása anyagi haladásunknak vágja útját.

Csüggedés és kétségbeesés szállja meg a honfiak szívét. Hazánk legjobbjai a nemzet végóráját várják.

6. A politikai élet ébredése. Széchenyi István.

A tespedés korszakában van egy kis sereg, mely nem mondott még le a nemzet jövőjéről. Az írók kis serege ez. Tollával akar életet önteni a szunyadó nemzetbe.

A múlt példáival lelkesít, tette ösztönöz. A nemzet javán munkálkodókat bátorítja, másrészt a nyelv kiművelésével akarja megteremtteni a nemzeti lét alapját.

A kormány erőszakoskodásaival szintén teltre serkent. 1822-ben önként adót és katonát vet ki az országra. A megyék ellenállanak, úgy hogy Ferencz király kénytelen összehívni az országgyűlést (1825. szeptember 11.).

Az országgyűlésen a király maga beismeri a törvénysértéseket, a mi a nemességet csak bátorítja. De a többség megelégszik a régi feudális alkotmány biztosításával, a reformra törekvők pedig két évi ülésezések után, elérnek annyit, hogy József nádor elnöklete alatt az 1790. országgyűlési bizottság munkálatának a felülvizsgálatára újból bizottságot küldenek ki.

József nádor, a király öcscse. a mérsékelt reformok embere volt. Hivatalba lépése óta jó magyar, a ki úgyszólván egész életét a bécsi kormány és a magyar országgyűlés közt felmerült ellentétek elsimítására fordította.

Az újjászületés korszakának egyik kiváló alakja *Széchenyi István gróf*, „a legnagyobb magyar.“ Föllépése ugyancsak az 1885—27 országgyűlés korszakára esik. Életén kész nemzetét megváltani. De

a nemzet boldogulását nem a kormánynyal való ellenkezésben látja, hanem a munkálkodásban. Tette serkenti a nemzetet, hogy saját szorgalmával valósítsa meg az ország szellemi és anyagi virágzását. Példájával akar hatni, midőn a *Magyar Tudományos Akadémia* alapját veti meg egy évi jövedelmével, majd midőn a *Gazdasági Egyesületet* s a *Nemzeti Casinót* létesíti. *Hitel* című munkájával a reformra törekvőkbe önt életet. Azt hiszi, úgy mond, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz. *Világ*-ával Dessewffy Taglatatát czáfolja meg s egészen elhallgattatja a maradiakat. A *Stádium* a cél megvalósítására vezető eszközöket logikai egymásutánban sorolja fel.

Széchenyi buzgalma virágoztatja fel a *Duna-gőzhajózási Társulatot*. A lánchíd felépítésével pedig a nemesség adómentességén akarja az első corsbát ejteni.

7. A reform-országgyűlések.

Az előbbi országgyűlésen határozott pártalakításokat nem látunk. Széchenyi fellépése tisztázta az állapotokat, úgy hogy az 1832-36. országgyűlésen már a reformokat akarók vannak többségben. Oly kiváló vezérek, mint Kölcsey, Beöthy, Deák, Balogh, Klauzál, Bezeredy stb. vezetik őket a nagyfontosságú küzdelemben. Még is a főrendiház conservatív többsége, majd a kormány útját állják a gyökeresebb újításoknak. Sem a magyar nyelvet, sem a vallás-zabadságot, sem pedig az urbáriumot illetőleg nem tudnak ügyességre jutni. Csekély az eredmény, de mégis haladás. A törvényeket a latin mellett magyarul is szerkesztik, könnyítenek a jobbágyok helyzetén, törvénybe iktatják, hogy a lánchídon a nemes is fizet.

A közvélemény kialakítására tesz sokat ezen országgyűlésen *Kossuth Lajos. Országgyűlési Tudósításaival*. Tájékoztatja a megyéket az országgyűlés folyásáról, a szőnyegre került reformokról. Közli természetesen a pro és contra elmondott figyelemre méltó beszédeket is.

A reformszellem ébrentartására folytatja utóbb működését *Törvényhatósági Tudósításaiban*. Így lehetséges azután, hogy a közérdekű kérdéseket az

országgyűlések szünetelésével a megyegyűléseken vitatják meg, az utóbbiak mintegy amazok pótlói gyanánt szerepelnek.

A nagy szabadelvű irány megriaszt'a a kormányt Perbe fogatja s elítelteti Kossuthot, Wesselényit s az országgyűlési ifjak néhányát. De nem ér cél't, mert a következő 1839—40. országgyűlés Deák szaván indulva a sajtó- és szólásszabadság elismerését erőszakolja ki a kormánytól. Ugyanitt Deák körvonalozza a király és kormány közt lévő különbséget. Hangsúlyozza, hogy a nemzetnek joga van a kormány eljárását ellenőrizni. Azután elfogadják az **örökváltságot**, a katonaságnál 10 évi szolgálati időt állapítanak meg s a sorshúzást hozzák be.

Kormány és nemzet kezdenek már megbarátkozni, midőn a szabadelvűek táborában áll be szakadás. Kossuth *Pesti Hírlap*-ját veszedelmesnek tartja Széchenyi. Azt hiszi, hogy izgatásaival a forradalomba viszi bele a nemzetet. Kossuth *modorát* a *Kelet népé*-ben támadja meg.

A cél't tekintve mindenben egyet ért hazánk e két nagy fia, csak hogy más utakon akarják a cél't elérni. Széchenyi veszedelmesnek tartja a politikai szabadság erőszakolását, a meggazdagodott s művelt nemzet szerinte elnyeri a szabadságot is. Kossuth mindenek előtt a szabadságot akarja.

Az idők jele, hogy a főrendűek sem zárkóznak el teljesen a reformoktól, *fontolva haladó várttá* alakulnak Dessewffv Aurél vezérlete alatt. Lapjuk a *Világ*.

Elénk hírlapi viták keletkeznek, tisztázódnak az eszmék. Hírlapirodalmunk megalakulását innen számithatjuk.

A lapok mellett a megyegyűlések sem szünetelnek. A közteherviselés képezi itt is, ott is a vita tárgyát. Az említett elv dönt a követválasztásoknál is. Erősen a zsebet érintette ez már, vér folyt nem egy választásnál. A megyék többsége nem veszi fel utasításai közé.

Az 1842—43. országgyűlés mindezek daczára eredményeket mutat fel. Több mint 50 évi küzdelem után végre az állam hivatalos nyelvévé tették a magyart. Ez a törvényhozás, törvénykezés, igazgatás a az iskolák hivatalos nyelve. Kimondják továbbá s nem-nemesek *hivatal-* és *birtokképességét*.

Lassú a haladás, de az eredmények így is méltánylandók. A kormány magatartásában eddig mi sem változott. Nem változtat a dolog folyásán az sem, hogy I. Ferenc helyét a már 1830-ban megkoronázott *V. Ferdinánd* foglalja el 1835-ben. A kormány politikájának irányítója azelőtt és azután is Metternich herceg.

8. A kormány reakciója. Az újjászülött Magyarország

A szabadelvű ellenzéknek, de különösen Kossuthnak hatása érezhető az egész magyar közönség körében. A politikai újítás vágya foglalja el a kebleket. Nem elégitik őket ki Széchenyi mérsékelt gazdasági reformjai. Még az országnak anyagi felvirágoztatásában is inkább Kossuthot követik, ki az ipar és kereskedésnek akar mindenképp előtérrel adni. Pesten iparkiallitást rendeznek, majd Kossuth buzgólkodása a *Védegyletet* hozza létre, melynek tagjai hazai iparcikket fogyasztanak. Kereskedelmi társulatot, gyárakat létesítenek, Fiúméig vasutat akarnak építeni. Mindezt azért, hogy Ausztriától függetlenítsék az országot.

Nem tetszik a dolgok ilyen folyása a kormánynak. A főrendek jó része szintén reformot akar, de a kormánnyal egyetértve. Maga a kormány is belátja, hogy valamit tenni kell, ha azt nem akarja, hogy Magyarország egészen kivonja magát hatása alól. Tétlenségét és akadékoskodását abba hagyja tehát s a munka terére lép.

A jó útra tért kormány támogatására vállalkozik most Széchenyi. A helytartótanács kebelében létesítőn közlekedési osztály élére áll s a Tisza szabályozásához fog. A rohamosan haladókat pedig újból megtámadja a *Politikai programtörvényekben*.

¹ De a kormány működésének útjában állanak a megyék. Ezek a végrehajtó hatalom közegei. Autonómiájuknál fogva meggátolják minden nekik nem tetsző dolog végrehajtását. A megyék ezen ellenállási képességének akar véget vetni Apponyi György, az új kancellár, midőn a megyéjükben nem tartózkodó főispánok helyére *adminisztrátorokat* nevezet ki.

Az igazgatás eme központosítása annál idő-

szerűbbnek látszik, mert ugyan e czél vezetí az ellenzék egy részét, élén Eötvös, Szalay és Csengeryvel. Kossuth megyéi helyett központosítást akarnak. A garantiát Ausztria túlkapásai ellen a parlamentáris felelős minisztérium nyújtaná.

A legszélesebb mederben indul meg a történetek után a harcz kormány és ellenzék között. Az újításokat illetőleg alig van köztük különbség, csupán a kormány szándékai gyanúsak, midőn nem a többségben lévő szabadelvűek élére áll, hanem mester-séges többséget akar teremteni.

Az ellenzék jónak látja a tömörülést. Elveiket Deák állapítja meg 12 pontban. Vezérüknek **Batthyányi Lajos** grófot vallják. Az egész ellenzéknek mozgóató lelke azonban, úgy a megyegyűléseken, mint a diétán Kossuth Lajos.

A diéta összeülte előtt gyászba borította az országot az utolsó nagy nádornak, József főherczegnek a halála (1847. január 13.), éppen midőn 50 éves áldásos munkálkodását készült ünnepelni a nemzet. A csapás annál nagyobb volt, mert békítő szellemére, tapintatos vezetésére nagy szükség lett volna a pártok tuséiban.

A király magyar beszéddel nyitotta meg a nevezetes 1847—48. országgyűlést Pozsonyban (nov. 7.) Lelkesedéssel fogadták a királyi előterjesztéseket, de a kormány támadása az adminisztrátori és a Partium-kérdésben csaknem az országgyűlés feloszlására vezetett. Ekkor jött híre a párizsi februári forradalomnak. Kossuth a nagy időket nagy dolgok keresztülvitelére látja alkalmasaknak. Remek beszédének hatása alatt az alsó tábla a **népképviselői alkotmány** behozatalát és a **felelős parlamentáris minisztérium** felállítását mondja ki (márczius 3.). Az egész Európán végigfutó forradalmi mozgalom Metternichet is elsöpörte egész rendszerével. Ekkor már a főrendeket sem tartja vissza mi sem, hogy az alsó tábla javaslatát elfogadják (márczius 14.1. Márczius 15-én az országgyűlés kívánalmait a nádor vezérlete alatt küldöttség viszi Bécsbe.

Ugyan e napon az ifjúság Pesten a vérnélküli forradalmat viszi végbe, a melynek eredménye: a **szólás- és sajtószabadság**. Petőfi „Talpra magyar“-ja és a 12 pontban összefoglalt kívánalmuk a szabad sajtó első termékei.

Márczius 17-én a király Batthyányi Lajost bízta meg a minisztérium megalakításával, a ki azután Magyarország és a liberális párt legnagyobb fiából alkotta meg az első felelős minisztériumot.

Április 11-én a szentesített törvényeket hirdették ki a király és a praesumptiv trónörökös jelenlétében. A 25 éves küzdelem eredményeként a nemzet kívánalmait valósítják meg e törvények. A kormány-székek megszűnnek, a Pesten székelő felelős minisztérium kormányozza az országot. Kimondják a közteherviselést, a vallások egyenlőségét, az uniót Erdélylyel. Eltörlik az ősiséget, a dézsmát, robotot, papi tizedet, úriszéket. Magyar és magyar közt nincs már különbség, a hazaszeretben és a hazáért való munkálkodásban versenyezhetnek. Nem nemesi jog többé az ország dolgainak intézése, de éppen azért nem pusztán nemesi kötelesség az ország védelme sem

A legelőrehaladottabb országok sorába, emelte fel az utolsó rendi országgyűlés hazánkat. Úgy látszott, hogy egy szebb jövőnek hajnala virrad a sokat szenvedett magyarra.

10. Szabadságharcz. Absolutizmus. Kiegyezés.

A bécsi kormány hatalmon maradt emberei szemében szálka volt a magyar alkotmány. Hamarosan elhatározzák, hogy ha másképpen nem, hát erőszakkal semmisítik meg a kivívott jogokat. A magyar minisztérium működése elé mindenféle akadályt gördítenek. Lehetetlenné teszik tagjainak a királyival való személyes érintkezést. Az országban a nemzetiségeket lazítják a magyar ellen.

Batthyány társaival lemond. Erre az 1848. júl. 2. összeült népképviselési országgyűlés az ügyek vezetésével a Kossuth elnöklete alatt megalakult honvédelmi bizottságot bízta meg.

A honvédelmi bizottság, midőn látja, hogy az országban lévő rendes katonaság mit sem tesz a lázadók megfékezésére, nagy sietséggel a honvédséget szervezi. Az új katonaság derekasan megállta helyét. Élét veszi a szerb és oláh mozgolódásoknak. Jellachichot horvátjaival Ausztriába szorítja, de a

bécsi forradalmat már nem tudta támogatni, Windischgrätz elnyomta azt.

A kamarilla leveti most álarczát. Ferdinándot lemondásra kényszeríti s helyébe az ifjú Ferencz Józsefet teszi meg császárnak (1848. decz. 2.).

Windischgrätz nagy erővel tör az országra, gyakorlatlan honvédeinket visszaszorítja, sőt 1849. januárjában az ország fővárosát is elfoglalja. De téved, midőn azt hiszi, hogy a szabadságért küzdő nemzetet megtörte. A vérkeresztiségen keresztül ment honvédőink a tavasz nyíltával kiköszörülnek a csorbát. Görgei. Klapka és Damjanich vezérlete alatt egymásután vívják ki a hatvani, gödöllői, isaszegi, váezi. nagy-sarlói és komáromi fényes győzelmeket. Bem pedig Erdélyt tisztítja meg az osztrákoktól.

A győzelmi örömök közt veszi a nemzet a hírt. hogy a bécsi kormány jogvesztettnek nyilvánította (márcz. 4.). A debreczeni országgyűlés a **függetlenségi nyilatkozattal** felel rá. az ország kormányzójának választotta meg Kossuthot (ápr. 14.).

A tehetetlen Ausztria, midőn honrédeink már Budát is visszafoglalták (máj. 21.), az oroszot hívta segítségül. A túlerővel szemben kevés volt a lelkesedés, kevés a vitézség, elbuktunk. Görgei Világosnál az oroszok előtt lerakta a fegyvert (aug. 13.).

Irgalmatlan visszatorlás veszi most kezdetét. Bitó és golyó mindazok jutalma, kiket tehetségük a nemzet vezéreivé tett. Az országot részekre osztják. idegen, cseh és német hivatalnokokkal árasztják el. Megvalósult a bécsi kormánykörök régi óhaja: a Habsburgok egységes Ausztriája. Magyarország csupán földrajzi fogalom immár.

De a nemzet, a mely szabadságharczával életképességét mutatta meg. át tudta élni az absolutizmus szomorú idejét, át a proviziumot. A jogalapról nem tántorította el sem az 1860. **októberi aiplomu**, sem az 1861. **februári pátens**.

A haza bölcse hűsvéti cikkében (1865) a kibontakozást a fejedelem bölcsességétől s igazságszeretetétől várja. S nem csalódott. Ő felsége 1865. decz 14-ére összehívta és személyesen nyitotta meg az országgyűlést. Ezt ugyan a szerencsétlenül végződő porosz háború megszakította, de a háború bevégeztével, midőn a kiegyezést elfogadta, visszaállította a jogfolytonosságot.

A kiegyezés véget vet a szerencsétlen vegyes házasságnak, melyben eddig Ausztriával éltünk. A szintén alkotmányt nyert Ausztriával *reál-unióba* lép Magyarország. A *pragmatica sancti*óban megállapított uralkodó közösségén kívül ugyanis 1867. óta közös ügyeink is vannak. Közös a külképviselet s közös a védelem és a pénzügy a mennyiben ezekből folyik. Egyebekben mindkét állam független egymástól és egymás mellett mint önálló államok szerepelnek.

A közös ügyeket a delegációk tárgyalják. A delegációba, mindkét állam országgyűlése 60—60 tagot küld. Évenként felváltva Budapesten vagy Bécsben üléseznek. A magyar és osztrák delegátusok külön-külön tárgyalnak, legfeljebb szavazásra gyűlnek össze. A közös költségek hányadát (quóta) 10 évenként állapítják meg, esetleg a két állam egymáshoz való viszonyát új alapon is szervezhetik az országgyűlések.

Ezek után a jogait visszanyert nemzet lelkes hangulatban jött a koronázásra. Esztergom érsek-prímása 1867. június 8-án tette *Ferencz József* Ő Felsége fejére a szent koronát az ország fővárosában.

A nemzet végre révbe jutott. Szeretett hazánk békés fejlődését azóta mi sem zavarta meg. Az isteni gondviselés azt is lehetővé tette, hogy az 1896. évben annak ezer éves fennállását ünnepelhettük meg. Akkor bemutatott haladásunk feljogosít arra, hogy megnyugvással nézzünk a második ezer év elé.

Értelemzavaró sajtóhibák.

9. lap utolsó, sor 931 helyett olvasandó **933**.
37. lap alulról 13 sor *szétválasztani* kimarad.